

2 0 1 1

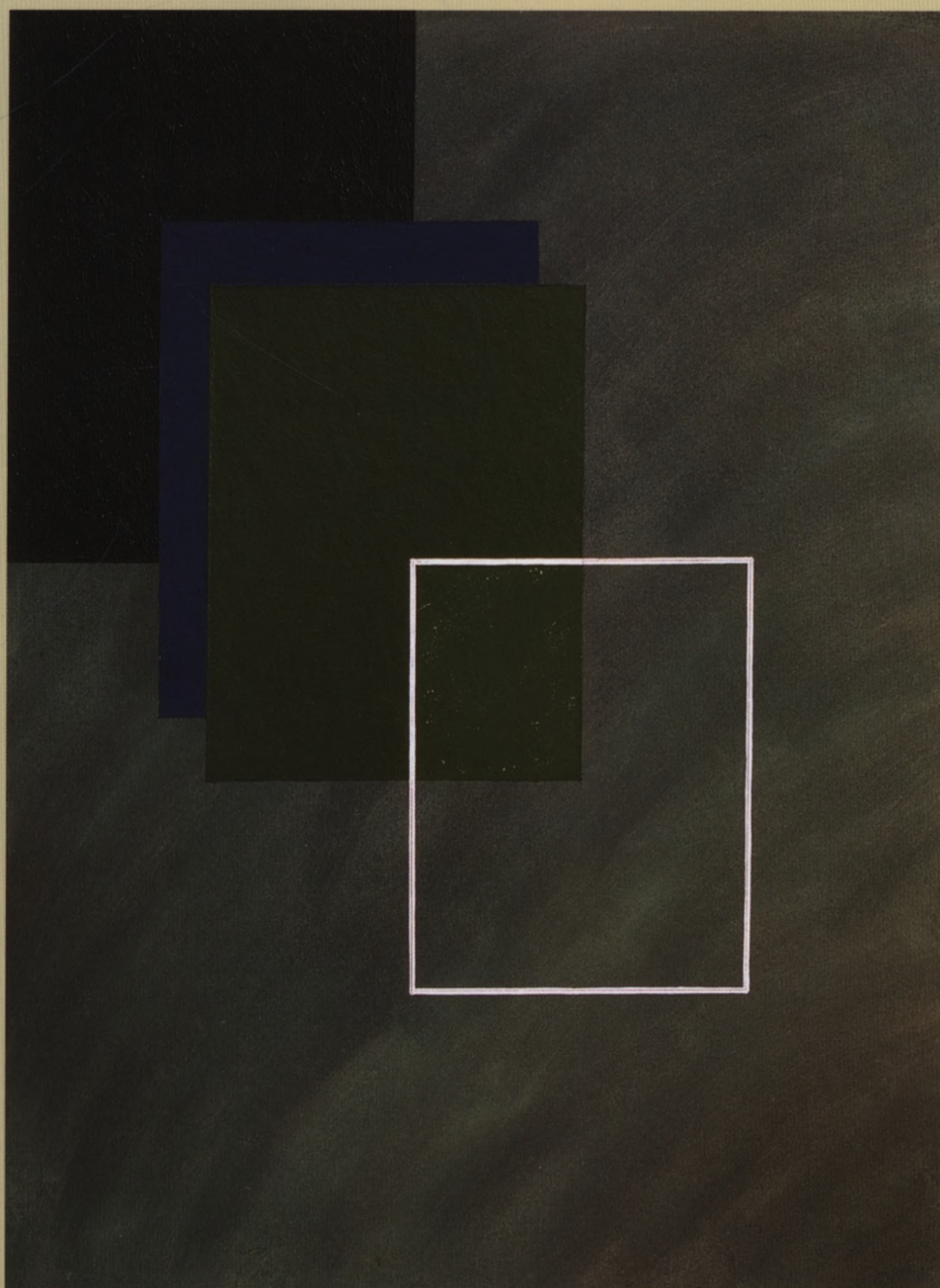

HB 19161

MEDI *art*

ORVOSI SZAKMAI
ÉS KULTURÁLIS
FOLYÓIRAT

Főszerkesztő
Dr. Gömör Béla

2

AKADÉMIAI KIADÓ

MediArt

Orvosi szakmai és kulturális folyóirat

Főszerkesztő: DR. GÖMÖR BÉLA

2011/2. szám

TARTALOM

EXKLUZÍV

- Az orvosi gondolkodás – DR. TULASSAY ZSOLT ■ 3
Patina és növekedés – az Akadémiai Kiadó régen és ma – DR. RÉFFY BALÁZS ■ 4

ORVOSTÖRTÉNELEM

- Trianon és a Nékám-kincsek – DR. KÁRPÁTI SAROLTA ■ 6
Híres festők szemorvosi vonatkozású képei – DR. RÁCZ PÉTER ■ 10
Albert Einstein személyisége, betegsége és halála – DR. SZÓCS KÁROLY ■ 13
Magyar László egészségének alakulása Afrikában – DR. KISS ÁRPÁD ■ 17
Medicina, művészet, humor – DR. MESTER ÁDÁM ■ 21
40 éve jött létre Budapesten a Reumatológiai és Fizioterápiás Tanszék – DR. GÖMÖR BÉLA ■ 24

KÉPZŐMŰVÉSZET

- Engelsz József (1928–2009) ötvösművész pályaképe – SZÓRÁDI ENIKŐ ■ 25

BESZÁMOLÓ

- BIF 2 – DR. NAGY GYÖRGY ■ 31

IRODALOM

- Az elme gyógyítása – DR. BUDA BÉLA ■ 32
Svédországi mozaikok – DR. HANKA JÓZSEF ■ 38

NYELVMŰVELÉS

- Az előtt a ház előtt – AMBRUS-L. FERENC ■ 41

IRODALOM

- Megérkezés Szójátékiába – DR. GÖRGÉNYI FRIGYES ■ 42
Csernay László nemzetközi leltára – DR. POLNER ZOLTÁN ■ 43

MÚZEUMI HÍR

- A sebesült Görgői – SOMKL ■ 45

KÖNYVEK SORSA

- Tycho de Brahe és a gyógyítás szimbóluma – DR. GRABARITS ISTVÁN ■ 46

- TUDTA-E ÖN, HOGY...? ■ 48

Szerkesztőbizottság

DR. BUDA BÉLA – PSZICHIÁTER
FEJÉR ZOLTÁN – FOTÓTÖRTÉNÉSZ
DR. GRABARITS ISTVÁN – GYÓGYSZERÉSZ
DR. LAKATOS PÉTER – BELGYÓGYÁSZ
DR. MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS – ORVOSTÖRTÉNÉSZ
DR. MATITS FERENC – MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ
DR. NAGY GYÖRGY – REUMATOLÓGUS

Kéziratok beküldése, szerkesztőségi levelezés

Dr. Gömör Béla főszerkesztő
info@gmrbt.hu

Kiadja az Akadémiai Kiadó
(1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19/d)
évi négy füzetben

Előfizethető és megvásárolható a kiadónál:

Akadémiai Kiadó, Tudományos,
Műszaki és Orvosi Szerkesztőség
1519 Budapest, Pf. 245
Telefon: (06 1) 464 8222; fax: (06 1) 464 8221
E-mail: journals@akkr.hu

Éves előfizetési díj (2011) 4900 Ft áfával

Terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Hírlapüzletági Igazgatósága
és az Akadémiai Kiadó Zrt.

ISSN 1789-6894

© Akadémiai Kiadó, 2011

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Lapmenedzser: Pók Andrea
Olvasószerkesztő: Földes Zsuzsanna
Kiadói szerkesztő: Bazsánt Nóra
Termékmenedzser: Egri Róbert
Tipográfia, nyomdai előkészítés: Erky-Nagy Tibor
Nyomás és kötés: NestPress Kft.,
1116 Budapest, Vegyész u. 17–25.
Felelős vezető: Fekete Iván
Megjelent 6,18 (A/5) ív terjedelemben
MediArt 2011/2

A borítón Matzon Ákos festőművész *J. A. emlékére* (1992) című alkotása látható.

A borítót Erky-Nagy Tibor tervezte.

ÚTMUTATÓ SZERZŐINKNEK

A közlés céljából beküldött elektronikus kéziratokat szövegszerkesztővel (MS Word) elkészítve (doc kiterjesztésben), e-mailben kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe az info@gmrbt.hu címre.

A szövegszerkesztés egyféle betűtípussal (Times New Roman, 14-es betűméret) történjen. A terjedelem lehetőleg ne haladja meg a 20 000 karaktert szóközzel. A cikkekben a mondanivaló tagolása érdekében javasoljuk a bekezdéseket, illetve kérjük elkerülni a nagy-, vastagított és dőlt betűs, valamint az aláhúzott szövegrészek használatát.

A képeket, ábrákat, fotókat és táblázatokat külön (JPG vagy TIF) fájlokban, legalább 300 dpi-s felbontásban kérjük mellékelni. Az ábrákhoz, táblázatokhoz a címet és a magyarázó szöveget külön fájlban kérjük mellékelni.

Az orvosi gondolkodás

(a Magyar Tudományos Akadémián 2011. március 16-án megtartott székkfoglaló előadás összefoglalója)

A tanulmányok, a hivatás, a tapasztalatok, az egyéniség és az érzelmek egyaránt befolyásolják a gondolkodásmódot. Kialakulhat azonban a hivatásra, a foglalkozásra jellemző olyan szemléletmód, világlátás, amely meghatározhatja a különböző hatásokra adott válaszainkat.

Az orvosra jellemző gondolkodásmód elsősorban a tanulmányok, a megfelelő szakmai ismeret, a tudás hatására alakul ki. Az ismeretek állandó fejlesztése a hivatástudatból fakadó olyan igény, amelyet az új összefüggések megismerésének, a tudás kiteljesedésének az öröme is ösztönöz. A tudást a gyógyítás iránt elkötelezett orvos felelősségérzete is ébren tartja. A belgyógyász a lelkiismeretén túl betegeinek is felelősséggel tartozik azért, hogy orvosuk ennek megfelelően cselekedjék.

A tanulmányokra és a tudásra épülő gondolkodást a tapasztalatok gazdagsága teszi teljessé. Alapvető annak a képességnek a kialakítása, amelynek révén a lényeg megragadható, és a fontos megkülönböztethető a lényegtelen-től. Az orvos gondolkodásmódjára az állandó kétkedés jellemző, amely abból a felismerésből fakad, hogy az ismereteink korlátozottak, a vizsgálómódszereink nem tökéletesek, ugyanaz a jelenség különböző formában is megjelenhet, és figyelmünk ébersége is változó.

A kétkedés számba veszi a kórisméhez vezető út valamennyi elágazódását, és segít abban, hogy visszatérjünk a kiinduláshoz, átértékeljük az addig megtett utat, és újabb haladási irányokat jelöljünk meg. A kórismemozaik valamennyi elemének a pontos helyét meg kell találnunk, a különböző jelek elégséges és ismereteink szerint megfelelő hátterét. Ha a jelenség kialakulásához több út is elvezethet, gondos vizsgálódással fel kell tárunk a valódi okot. Ha ez nem lehetséges, tisztában kell lennünk vele, hogy a kérdésre nem született igazi válasz.

Készen kell lennünk váratlan és szokatlan helyzetek értékelésére, elfogadására is. Az or-

vos gondolkodásának a mérlegelés képessége meghatározó tulajdonsága. Minden döntésünk során vizsgálunk kell a választásból fakadó felismerés és szövődmény mérlegét, az erőfeszítés mértékének és az eredmény értékének arányát. Ez a szemlélet a betegségek megismerésekor és kezelésekor egyaránt érvényre juthat. A legfontosabb megközelítés a beteg érdeke. Ha a megterhelő és veszéllyel járó eljárás a beteg ellátásában nem nyújt új lehetőséget, a további teendőt nem befolyásolja, alkalmazásától tartózkodnunk kell. A mindenáron megszerzett ismeret nem mindig jár együtt annak egyedi esetben is megjelenő gyakorlati hasznosságával. A tudományos igény ugyanakkor arra ösztönöz, hogy az ismeretlenről a legtöbbet tudjuk meg, olyan adatokat is gyűjtsünk, amelyek a majdani összegzés fontos elemei és kiindulópontjai lehetnek. Nem zárható ki az sem, hogy a ma még nem egyértelműen hasznosuló eljárás a betegség lefolyása során később új irányok meghatározását teszi lehetővé. A ma még közvetlenül nem célravezető beavatkozás a jövőben két területen is gyümölcsöző lehet. Idült betegségek esetében az ismeretek gyarapodása révén az adott beteg ellátásában és általánosságban a kóros folyamatok részleteinek alapos megismerésében.

Az elméleti és gyakorlati orvoslásban egyaránt sok az ismeretlen. A jelek közötti kapcsolatok, összefüggések, az időpontokkal való egybeesés kérdései, a párhuzamos elemek elkülönítése, az oksági kötelék vitathatósága, az egyéni válaszok kiszámíthatatlansága és változatossága egyaránt szükségessé teszi, hogy akár kockázat vállalására is fel legyünk készülve. Ez a felkészültség a korszerű tudományos ismeretanyagot, a biztos orvosi tudást jelenti, feltételezi azonban a bátor, elszánt lelki magatartást is.

DR. TULASSAY ZSOLT

Patina és növekedés – az Akadémiai Kiadó régen és ma

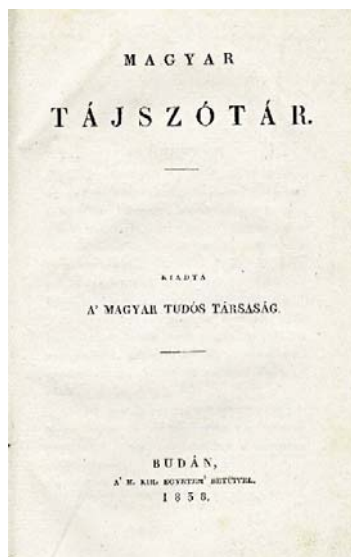
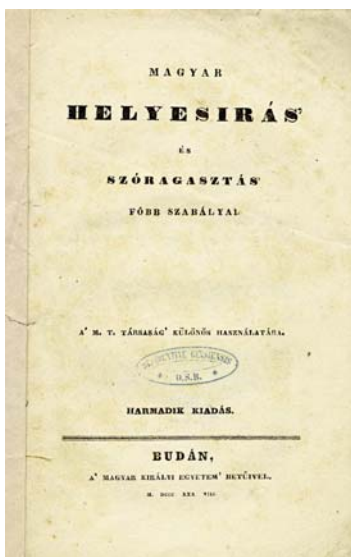
A *MediArt* több mint három éve jelenik meg az Akadémiai Kiadó gondozásában, így lényegében már bemutatkoztunk a nagyra becsült olvasóknak, de szeretnénk további érdekességekkel színesíteni az eddig kialakult képet.

A kiadó története a Magyar Tudományos Akadémia 1828-as alapításával indult, első könyve pedig a *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* címmel 1832-ben jelent meg. Ez nemzetközi összehasonlításban is patinás múlt, hiszen a világ jelenlegi 20 legnagyobb kiadója között csak három régebbi található. A cég jó másfélszáz évig hűségesen szolgálta a magyar tudomány ügyét, de a rendszerváltást követően egyre nehezebb, végül kritikus helyzetbe került. 1996-ban elkerülhetetlenné vált részleges privatizációja, melynek során 74%-át az említett 20-as lista negyedik helyét elfoglaló Wolters Kluwer óriáscég vásárolta meg (az MTA kisebbségi tulajdonos maradt). A holland eredetű multinacionális vállalat gyökerei a Jan Berend Wolters által 1835-ban alapított Schoolbook kiadóig nyúlnak vissza. Cégegyesülésekkel és névváltoztatásokkal sűrűn tarkított, szövevényes történet után, 1987-ben kapta mai nevét. Az egészségügyi, adóügyi, számviteli, pénzügyi, jogi és szabályozásügyi kiadás és tá-

jékoztatás területén tevékenykedik, és jelenleg világszerte közel 20 000 embert foglalkoztat. Hatalmas és változatos tudományos portfólióval is rendelkezett (Kluwer Academic Publisher), de ezt 2003-ban a BertelsmannSpringert is megvásárló pénzügyi befektetőknek eladta. Ma is működik azonban több jelentős tudományos részlege: bizonyára a *MediArt* olvasói közül is sokan találkoztak a Lippincott Williams & Wilkins által kiadott tekintélyes orvosi lapokkal (pl. *Circulation*, *Neurology*, *Current Opinion in Rheumatology*) vagy szintén az orvostudományban dolgozó kutatókat és gyógyító orvosokat kiszolgáló Ovid online adatbázissal.

A holland tulajdonos karcsúsította és eredményesen konszolidálta az Akadémiai Kiadót, így a 2000-es években a cég újra stabilan és nyereségesen működik. A hazai közönség általában szótáraitól (pl. az Országgh László, Halász Előd és Eckhardt Sándor által írt és szerkesztett nagyszótárak vagy a *Magyar Helyesírás Szabályai*), kézi- és egyéb tudományos könyveiről ismerheti a kiadót. A könyvesboltokban egyre több, szélesebb közönségnek szóló, színvonalas, tudománynpszerűsítő, fizikai, pszichológiai vagy akár gasztronómiai tárgyú könyvünk is megtalálható. Azt azonban kevesen tudják, hogy a portfólióban a legnagyobb súlyt a folyóiratok jelentik.

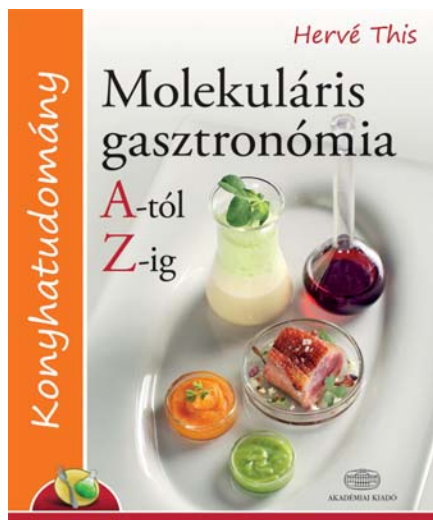
A tudományos könyvek története az írásbeliség kezdetéig nyúlik vissza, ehhez képest az első tudományos folyóiratot *Philosophical Transactions* címen viszonylag későn, 1665-ben alapította a Royal Society of London. Ezt folyamatosan gyorsuló ütemű fejlődés követte. A lapok száma a mai napig töretlenül nő (jelenleg 25-30 000 között lehet), és kiadásuk köré a világon összesen 5 milliárd dolláros iparág szerveződött, melyben több mint 100 000 ember dolgozik. Ennek három fő oka van. Először is „szélesedik” a tudomány, és mindig újabb területek meg-

hódítására tör. Másrészt egyre több, korábban elmaradott ország ontja a kutatókat és a publikálható eredményeket (egyedül Kína a teljes európai kutatási költségvetéssel összemérhető pénzt költ tudományra). Végül a tudomány specializálódik, így gyakori az igény, hogy egy szűkebb szakterületnek saját lapja legyen.

A kiadó is halad előre: 2011-ben 64 lapot jelentet meg, ezekből három ideai alapítású, további kettő 2010-ban indult. Az angol nyelvűek száma 50. Az MTA-val való hosszú összefonódás miatt rengeteg tudományterület képviselteti magát: a nyelvésztől a biológián át a mérnöki tudományokig. Legjelentősebbek kémiai, matematikai és orvosi-biológiai lapjaink. Az utóbbi területen 8 angol és két magyar nyelvű (*Orvosi Hetilap*, *Magyar Sebészet*) folyóiratot adunk ki. Hozzájuk csatlakozik a *MediArt*, mely nem elsősorban eredeti tudományos közleményeket közöl, és nem kizárólag orvosoknak szól. Éppen ezért: egyedi és magas színvonalon teljesített küldetése miatt különösen kedves nekünk. Büszkén tartjuk számon egykori Nobel-díjas szerzőnket (Szent-Györgyi Albert – *Orvosi Hetilap*) és szerkesztőbizottsági tagunkat (Norman Borlaug – *Cereal Research Communications*), illetve a matematikus Lovász László személyében jelenleg is aktív, Wolf- és Kyoto-díjas szerkesztőnket (*Acta Mathematica Hungarica*).

A folyóiratok előfizetői döntően külföldi egyetemek, kutatóintézetek. A világ 10 legerősebb egyeteme közül 8 előfizeti legalább egy folyóiratunkat! Az olvasók egyre inkább a lapok online kiadását használják, így fontos, hogy a tartalom az adott intézmény minden irodájában, minden számítógépen rendelkezésre álljon. Ehhez számos kényelmi szolgáltatás és kiegészítés társul. A komplex „termék” alig hasonlít a hagyományos, nyomtatott előfizetéshez. Nem mellékesen az árak is eltérőek. Legdrágább folyóiratunk (*Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry*) előfizetési listára 15 817 EUR, de ezt a 3500 oldalas éves terjedelmhez és az árban foglalt, akár sok ezer főt kiszolgáló intézményi eléréshez kell viszonyítani.

A kiadó 2010-ben írott, új küldetésnyilatkozatát Eötvös Loránd akadémiai elnökként 1902-ben, Bolyai János születésének centenáriuma mondott szavai vezetik be: „Csak az az igazi tudomány, amely világra szól; s azért ha igazi tudósok – és amint kell – jó magyarok akarunk lenni, úgy a tudomány zászlóját olyan magasra kell emelnünk, hogy azt hazánk határain túl is meglássák, és megadhassák neki az illő tiszteletet.” Ez vezet minket, amikor a tudósok és a tudomány szolgálatának, azaz a tudományos információcserének újabb és újabb lehetőségeit keressük. Úgy látjuk, hogy a hagyományos kiadói tevékenység a technológia fejlődésével folyamatosan változik, de a kutatók személyes találkozásának jelentősége nem csökken. Ennek az igénynek is szeretnénk megfelelni, ezért úgy döntöttünk, hogy hagyományos működésünket a konferenciaszervezéssel egészítjük ki. 2009-ben sikeresen megrendeztük első nemzetközi konferenciánkat (1st Congress of Fatty Liver and Metabolic Syndrome). 2011-ben négy újabb világkonferencia következik orvosi, biológiai, orvos-mérnöki és kémiai témában. A saját lapjainkhoz kapcsolódó konferenciákkal kezdtünk, de örömmel fogadunk külső megkeresést is. Megbízható és rugalmas partnerek vagyunk, jól ismerjük a tudományos közönség különleges igényeit és elvárásait.

Első folyóiratunk, az 1834-ban indult *Tudománytár* óta nagyot változott a világ. Tiszteletre méltó hagyományaink arra köteleznek bennünket, hogy mindig az élén haladjunk a fejlődésnek.

DR. RÉFFY BALÁZS
tudományos főszerkesztő

Trianon és a Nékám-kincsek

Prof. dr. Nékám Lajos (1868. június 4. – 1957. január 29.), bőrgyógyász, tanszékvezető, rektor, államtitkár, a Magyar Dermatológiai Társulat alapítója és első elnöke emlékezetére

Megszoktuk a sietséget, gyorsaság jellemzi éle-tünk minden területét, orvoslást, emberek közti kapcsolatokat. Az új megközelítések, kezdeményezések nagy része olyan gyorsan zúg el mellettünk, mint az alacsonyan szálló repülőgép. Vannak azonban értékek, melyeket a rohanás dörejével nem írhatunk le. Ilyen lehet például egy életmű megítélése, mert egy befejezett munkát éppen az állandóság, az időben és térben rögzített és jól kijelölt pontok és eredmények mutatnak be. De valóban kitűzünk-e ilyen célokat?

Amikor 2004-ben megtisztelő feladatul megkaptam a Bőrgyógyászati Klinika igazgatását, akkor ebben az új feladatkörben Nékám Lajost választottam távoli, ismeretlen mesteremnek. Miért? Íme, az eredmények vázaltszerű felsorolása, melyekben, bár a bevezető gondolatokban a gyorsaságról beszéltem, itt nem gyors, hanem lehetőleg pontos akarok lenni, és szándékaim szerint őszinte és hiteles is.

Ma úgy ítélem meg, hogy életművének legnagyobb tanulsága a humanizmus. Általában és orvosi értelemben is. Gyógyította és tisztelte az embert, akit látnia kellett az első világháború szörnyűségei között, majd a Monarchia széthullását követő, gerinctörő küzdelmeiben. Hazák, családok, emberi és kulturális kapcsolatok veszttek el, de ő meglelte a biztos pontot, az alkotás nemes feladatát: a gyógyítást és ami már órá jellemző, a gyógyítás budapesti intézményrendszerének megteremtését.

A második világháború számára is személyi tragédiát hordozott: elvesztette felnőtt fiát. A háború utáni szakmai közéletben már nem vett részt. Sokféle kincset hagyott ránk: a felújított, európai szintre emelt klinikát, tanítványokat, bőrgyógyászati oktatást, a hazai szakorvos-

Nékám Lajos

képzés és szakvizsga bevezetését, ismereteket, Európában is unikális ösnyomtatványokat, éremgyűjteményt, képgyűjteményt – ma mégis egy különleges hagyatékot szeretnénk bemutatni, mely nehéz történelmi időkben meghozott súlyos rektori döntések eredményeként keletkezett, és maradt az utókorra.

Tanszéki búcsúbeszédében, melyet 1938-ban tartott, azt mondta: „Napról napra morzsolódik az élet, és az elmúlás jegyét róla csak az önzetlen munka törli le.” Nékám Lajos életművére az idő nem ütötte rá az el-

múlás és a felejtés pecsétjét. Gyors a világ, de van megállás: tisztelgés egy megbecsült, nagy orvos életútja előtt, szellemi emlékművénél.

*

Nékám Lajos 1868. június 4-én született. Az orvostudományhoz való vonzódása nem véletlen: édesapja orvos, egyetemi tanár, a bölcsészettudományi kar egykori dékánja. Tanulmányait tizenhat éves korában kezdte, és már huszonegy évesen, 1889-ben orvosdoktorrá avatták. Negyedéves orvostanhallgató korában gyakornok volt Fodor József Közegészségtani Intézetében. 1890-ben, 22 évesen tanársegédként dolgozott Pertik Ottó Kórszövettani Intézetében, majd alorvosként a Fővárosi Bakteriológiai Intézetben – amelynek később négy éven át az igazgatója volt. Neve több más intézményhez is fűződik: rendelt a régi János Kórházban, főorvosként tevékenykedett a Dolog utcai Kórház Bujakórtani Intézetében; ez utóbbi állása mellett a II. sz. Belklinikán külön bőrgyógyászati részleget látott el. Külföldön számos országban folytatott tanulmányokat: Párizsban, Londonban, Itáliában, Oroszországban, Portugáliában, Spanyolországban, Európa leg-

nevesebb bőrgyógyászati klinikáin, így Bécsben, Kaposi, Riehl és Neumann intézeteiben.

31 évesen, 1889-ban magántanárrá habilitálták, majd Schwimmer Ernő halálát követően kinevezték a budapesti Orvostudományi Egyetem Bőr- és Nemikórtani Tanszékének élére. A bőrgyógyászat és az egyetem iránti elkötelezettsége valójában ekkor mutatkozott meg. Nagy érdeme, hogy a tanszékot elhelyezte a régi sebészeti klinika épületében – olyan átalakításokat végrehajtva, amelyek az intézményt a világ akkori legmodernebb szakklinikái közé emelték. Művészetet kedvelő ember lévén – hosszú

évekig alelnöke volt a Képzőművészeti Társulatnak is – a klinika falait neves festők műalkotásaival tette egyedivé. Munkája nehézségét fokozta, hogy a dermatológia – mint tudományág – ekkor még gyerekcipőben járt, az egyetemen sem volt kötelező tantárgy. 1905-ben nyerte el a rendkívüli tanári címet, és kezdte meg a klinika feújítását.

1914-ben első ízben ő végzett Magyarországon szűrővizsgálatokat a gombás betegségek járványszerű elterjedésének megakadályozására. 1916-ban elsőként lett kormánybiztos a „Nemibajok ügyében”. Felfogása szerint „mindenki szabadon rendelkezhet a testével mindaddig, amíg ebből kár nem keletkezik”. Fontosnak tartotta az egyetemleges népgondozást, valamint azt, hogy a terápiát meg kell előznie a profilaxisnak – „hogy a nemi élet legalább a közérdek által megszabott határokon belül veszélytelené és altruisztikussá váljék”. Szintén úttörő munkának számít, hogy elsőként létesített a klinikán külön rendelést homoszexuálisoknak. Az orvostudomány és a művészetek mellett szinte mindenre nyitott volt: 1930/31. évi rektori beszédében például a hazai szifilisz történelmi befolyását tárgyalta.

Megalapította a Collegium Medicumot, amelyben a tehetséges, de hátrányos anyagi helyzetű orvostanhallgatók ingyenes étkeztetésben részesültek, és tandíjmentes nyelvtanfolyamokon vehettek részt. Az első világháború

Az 1935-ös budapesti IX. Bőrgyógyászati Világkongresszus hazai szervezőbizottsága. Középen Nékám Lajos, a konferencia elnöke, bal oldalán mögötte mosolyog Rothman István, a konferencia főtitkára, majdani chicagói egyetemi tanár

után a Rockefeller Alapítványoktól szerzett anyagi támogatást – külföldi ösztöndíjakra, klinikai felszerelésekre, szakmai kiadványok beszerzésére.

1928-ban megalapította a Magyar Dermatológiai Társulatot, amely – tízévi elnöksége alatt – komoly nemzetközi tekintélyt szerzett. 1930-ban, a 8. International Congress for Dermatology alkalmával a bőrgyógyászok vezető nemzetközi szervezete, az ILDS, a 11 tagú International Committee for Dermatology tagjává választotta. Egyidejűleg ezen a koppenhágai ülésen döntés született arról, hogy a 9. bőrgyógyászati világkongresszust Budapesten rendezzék meg. Ezen 44 országból 735 bőrgyógyász vett részt. A kongresszus elnöke Nékám Lajos, főtitkára Rothman István volt. Utóbbi a második világháború előtt Chicagóba kapott ösztöndíjat, majd a Chicagói Egyetem tanszékvezetőjeként a dermatológiai kutatás megalapítójaként tisztelik. A rendezvényt követően – főként külföldi tudományos munkatársak közreműködésével – megjelentette az akkori idők legnagyobb számú klinikai esetét feldolgozó dermatológiai atlaszt, a Corpus Iconum Morbum Cutaneorumot. A kiadvány három kötetében a 4566 ábrát 566 munkatárs bocsátotta rendelkezésére.

A hazai bőrbetegségek előfordulásáról szóló

statisztikát is elsőként ő készítette. Negyven éven át, 1889–1938 között volt a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bőr-és Nemi-kórtani Klinikájának igazgatója. 1930/31-ben az egyetem rektora. Tanszéki működése alatt magyar orvosgenerációk sok ezernyi tagját tanította, tanítványai közreműködésével számos tudományos munkát publikált – itthon és külföldön. Közel 120 szakmai munkája foglalkozik a bőrgyógyászattal. Működése alatt tekintélyt, nemzetközi hírnevet és megbecsülést szerzett a magyar bőrgyógyászatnak. Több külföldi dermatológiai társulat választotta tiszteletbeli vagy levelező tagjává.

Huszonégy éven át tagja és elnöke volt az Orvosi Könyvkiadó Társulatnak, hosszú éveken át elnöke az Orvostudományi Központi Könyvtárnak.

Két fia született, közülük az idősebb, Sándor, jogász lett, Lajos, a fiatalabb, orvos.

1957. január 29-én, 89 éves korában hunyt el.

Végül néhány – ma is időtálló – idézet tőle: „Olyan a szellemünk, hogy egyedül a kultúrától, de csak az igazi kultúrától, nem hiúságunk vagy ábrándjaink kultiválásától várhatunk támogatást.”

*

Nem állhatom meg, hogy egy személyes emlékről ne szóljak. Orvos édesapám gyakran mesélt Nékám Lajosról, a tanárról. Mosolyogva mesélte, hogy a gyengén felkészült diákoknak a csapra mutatott egy rossz válasz esetén.

Ugyanis az az anekdota keringett róla, hogy valamelyik hallgató úgy felbőszítette, hogy fejét a vízcsap alá tartotta enyhülésként. Igaz volt-e ez a történet, ma már nem érdekes, de annyi megmaradt belőle, hogy a diákok inkább tanultak, mintsem ilyen helyzetbe hozzák professzorukat. Hja, akkoriban még hatottak az ilyen módszerek... de erről mindannyian tudnánk mesélni.

2007-ben, Nékám Lajos halálának 50. évfordulóján mint a Magyar Dermatológiai Társulat elnöke emléktáblát alapítását kezdeményeztem (Balázs József Tamás munkája), mely ma a hazai bőrgyógyászat legmagasabb szintű elismerése azon kiváló bőrgyógyászoknak, akik különösen sokat tettek a szakma fejlődéséért. Eddig 4 díj került kiosztásra: Stephania Jablonska, Otto Braun-Falco (2007–2008), Stephen Katz (2009) és Georg Stingl (2011) professzorok részére.

Az egyetem nagyszombati birtokait, az Egyetem Alapot az első világháborút követően Csehszlovákiához csatolták. A nemzetközi szerződések alapján megkötött vagyoni egyezségek később, Nékám Lajos rektorsága idején zárultak le, melynek alapján az egyetemet valamelyest kártalanították. Nékám Lajos rektor ezüsttömbök formájában vette át a birtokok után megítélt összeget, és kora legkiválóbb mestereivel készíttetett az egyetem címerével ellátott 800 darabból álló étkészletet és teákészletet, az inflációs időkben az értékek megőrzése céljából.

Nékám Lajos: *A Budapesti Bőrklínika története* című könyvéből merítve, megpróbáltam volna dokumentumokat készíteni ezekről is egy Nékám Lajosnak tisztelgő jubileumi emlékelőadáshoz, de a Semmelweis Egyetemen nem találtam nyomát. Annyi minden elveszett, széthordta a háború, a politika és az enyészet, ma már csak töredékét találjuk a Nékám által a klinikán és az egyetemen összegyűjtött javaknak, féltő

volt, hogy ezek is erre a sorsa jutottak. Csekély reménnyel kecsegtetett, hogy a rektori hivatal 1930/31-ben nem az Üllői úton, hanem az Egyetem téren működött, amely ma a háború után kettéválasztott Pázmány Péter Tudományegyetem másik felének, az ELTE vezetőségének ad otthont. És valóban: a ma már felbecsülhetetlen értékű ezüstkészlet túlélte a második világháborút, megőrizték a Pázmány Péter, majd az ELTE vezetői a legnehezebb körülmények között is.

A különleges ezüstkészletet a Pázmány Péter Tudományegyetem címere díszíti. Teljesült az egyetem rektorának, Nékám Lajosnak célja, ma felbecsülhetetlen eszmei értéket jelent mindannyiunk számára.

*

Nékám Lajos professzor maradandó tetteinek „összefoglalása”:

Amerikai Vöröskereszt, egyes külföldi követések és, a Rockefeller Alapítvány támogatásának elnyerésével sokat tett a tanszékekért, és az akkori pénzügyminiszter, Bud János segítségével jelentős pénzügyi segítséget sikerült kiesszükölnie a budapesti orvoskar intézeteinek rekonstrukciójára.

Két új tanszék, a radiológiai és urológiai tanszék felállítását segítette elő.

Újraszervezte a kommün után szétzilálódott Kari Könyvtárat, melyhez Tóth Lajos államtitkártól 300 millió papírkorona évi, a Rockefeller Alapítványtól pedig mintegy 15 000 dolláros támogatást tudott megszerezni. E segítséggel sokat tett az első világháború alatt elmaradt külföldi szakirodalom visszamenőleges pótlásáért, és sok régóta járó szakfolyóirat évfolyamainak kiegészítéséért.

A kari arcképcsarnokot 12, legjobb művészek-től származó olajfestménnyel gazdagította egy, a tanszékvezetők által összeadott alaptól. A rektori fogadószobát bebútoroztatta, kézi könyvtárt és 600 darabból álló éremgyűjteményt adományozott az egyetemnek.

Ezüst íróasztal-készletet és 800 darabból álló ezüst teaszervizt biztosított a rektori hivatalnak, ami az inflációs időkben értékmezőrző lépés volt.

Elkészíttette a jogi kar alapítói, Lippay és Lósy esztergomi érsek bronzszobrát. Tizennégy ún. szimbolikus szobrot állíttatott a központi épületben.

A háborúban elesett orvosok és hallgatók emlékét egy háromalakos emlékművel örököltette és őrizte meg.

Diákkórház, a Menza Medica és a Collegium Medicum felállítása fűződik nevéhez. Német, angol, francia esti nyelvtanfolyamokat indított. Százalékos díjvisszatérítést kezdeményezett a tanulmányi eredmények arányában.

A Diákkultúrház megtervezése, segélyegyletek ingyen tankönyvvél való ellátása, a pályadíjak kiírása és jutalmazása és egy 65 000 koronás alapítvány létesítése jelzi a fiatalok segítése és nevelése iránti elkötelezettségét.

Minden olyan hozzá forduló tehetséges fiatal, akit a numerus clausus sújtott, felvetetett az egyetemre.

Megszervezte az itt tanuló amerikai orvostanhallgatók kapcsolatát az anyaországgal: fél évente rendszeres jelentéseket küldtet róluk az American Medical Association számára.

DR. KÁRPÁTI SAROLTA
bőrgyógyász, Budapest

Híres festők szemorvosi vonatkozású képei

Néhány, jól láthatóan „szemorvosi mondanivalójú” képzőművészeti alkotást szeretnék érdekességként bemutatni. Híres festők készítették őket.

Széttérő kancsalság?

Albrecht Dürer önarcképei (1491 és 1493). A. Linksz szemorvos azon a véleményen van, hogy ezeken az önarcképeken Dürer kifelé térő szemállása az önarcképkészítés (mintegy) „mellékterméke”, és nem valódi divergens kancsalságról van szó (Linksz, A.: *An ophthalmologist looks at art*, 1980).

Rembrandt Hermensz van Rijn önarcképei (1632 és 1640). M. S. Livingstone neurobio-

lógus (Harvard Medical School, Boston) megvizsgálta Rembrandt 36 festmény- és rézkarcönarcképét. Úgy találta, hogy a festőművész egyik szeme kifelé térő állásúnak látszik – 36 képből 35-ön. Feltételezte ezért, hogy Rembrandt térlátása nem volt (nem lehetett) teljesen kifogástalan – de ez a szemészeti állapot szerint még inkább kiemelte a festőművész tehetségét (Livingstone M. S., Conway B. R.: Was Rembrandt stereoblind? *N. Engl. J. Med.* 2004, 351: 12–13). Livingstone továbbá azt is feltételezte, hogy Rembrandt egyik szeme azért van kifelé térő állásban, mert valamikor sérülés vagy más ártalom/betegség érthette, és emiatt „nem használta” (ezt a szemét) a kétszemes látásban. Livingstone egyik „harvardi” kollé-

Albrecht Dürer: önarcképek, 1491 és 1493

Rembrandt van Rijn: önarcképek, 1632 és 1640

Albrecht Dürer: „Windisch” parasztasszony, 1505

gája, H. Garner saját, de más irányú (a diszlexiával kapcsolatos) tapasztalata alapján azt gondolja, hogy Rembrandt „ilyen” látásfunkciója különleges festői tehetségének egyik biológiai oka is lehet. E. M. Kavalér viszont azt állítja, hogy Livingstone megállapítása hibás, az önarcképeken látható szemészeti „jelenség” csupán az önarckép megörökítésének időnként előforduló, mesterségbeli jegye (Friesen, Joe: Rembrandt's vision skewed, study says. *The Globe and Mail* 2004, Sept. 14). Szomorvosként azt gondolom, hogy itt ábrázolási jelenségről van szó, de azért ebben nem vagyok teljesen biztos. A képek viszont nagyon szépek...

Albrecht Dürer: „Windisch” parasztasszony (1505). A képen úgy tűnik, hogy a nő „szemállása” nem párhuzamos. Vajon melyik szem állapota fiziológiás, melyiké nem, és mi lehet a baj (Ausstellung Albrecht Dürer in der Albertina, Wien, 2003, Hg. K. A. Schröder – M. L. Sternath)?

Albrecht Dürer: *A császári főember Felix Hungersperg mellképe* (1520). A férfi bal szeme a képen felfelé és kissé kifelé térő pozícióban van. A

kísérőszöveg szerint a szem csatában (harci cselekményben) sérülhetett meg, ezáltal nagyon „vakmerőnek, merésznek” néz ki. Érdekes, hogy van egy másik megőrzött Dürer-rajz is Felix Hungerspergről. Címe: *A császári Felix Hungersperg főember*. A képen, amelyen nincs dátum, a szemek állása párhuzamos, nyilván korábban készült, mint a mellkép (Ausstellung Albrecht Dürer in der Albertina, Wien, 2003, Hg. K. A. Schröder – M. L. Sternath).

Vakság

Id. Pieter Breugel: *Vakok* (1888). A híres festményen, egyes vélemények szerint az egyik vak ember pemphigus, a másik glaucoma absolu-

Albrecht Dürer: A császári főember Felix Hungersperg mellképe, 1520

Vincent van Gogh: Egyszemű ember arcképe, 1888

tum, a harmadik leukoma corneae, a negyedik enucleatio bulbi utáni állapot miatt nem lát. Ki tudja?

Vincent Van Gogh: *Egyszemű ember arcképe* (1888). A festményen a Saint-Rémyi Kórház egyik betegének portréja látható. Szemorvosi és „Van Gogh-i” értelemben egyaránt meggyőző.

Cisneros (1758–1828): *A vándor és a lantos* c. festményén jól látható, hogy a férfi vak. Thomas Dewing (1857–1958): *A vak lantos* c. festményén a nő arcán látható a vakság, bár a szeme nem látszik.

Duccio di Bouninsegna (1278–1319): *Jézus megnyitja a vakon született ember szemeit*, továbbá

El Greco (1541–1614): *Jézus/Krisztus meggyógyítja a vakot* (mindkét változatban), aztán Nicolas Poussin (1594–1665): *Jézus meggyógyítja a jerikói vakokat*, Jean Tissot (1836–1902): *Két jerikói vak* c. gyönyörű bibliai képeken a szembetegség – legalábbis orvosi értelemben véve – nem látszik. A képek megtalálhatók Benke József könyvében: *Medicina a képzőművészetekben*. Medicina, Budapest, 2010.

Remélem nem csak a szemorvost lelkesítő képekről számoltam be, noha a felsorolás korántsem teljes...

DR. RÁCZ PÉTER
szemész, Szombathely

„Meggyógyítani csak azt lehet, aki maga is gyógyulni akar. A náladnál »okosabb« és mindig mást akaró betegekkel szemben bizony te maradsz alul – ha kellő időben ki nem térsz előlük. Kerüld az ilyen betegeket, mert sohasem fogod meggyógyítani tudni őket.”

Dr. Diósszilágyi Sámuel (1882–1963) 41 éven át belgyógyász osztályvezető főorvos Makón

Albert Einstein személyisége, betegsége és halála

Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy Einstein (Ulm, 1879 – Princeton, 1955) – a laikusok számára is – talán a legközismertebb tudós, akit egyenesen az évszázad agyának is szokás nevezni. Egyik életrajzírója pl. így summázta életrajzi könyvének bevezetőjében: „Einstein egyike a legközismertebbeknek, aki a földön járt, legalábbis a hozzá hasonló

Mileva Marić és Albert Einstein

hírű és misztikus megdicsőülést élvező tudósok között. Egy férfiú, polgár és bohém, neveletlen gyermek, szoknyavadász, lázadó, narcisztikus, filantróp, autista, világpolgár, szerzetes, pacifista, hadi szolgálatba is befogott tudós. Egyik oldalon morális tekintély, másik oldalon törvénytelen gyermek apja, és – kora orvosai közül ketten is megfogalmazták azt a véleményt is, hogy az őt sírba döntő betegségének háttéri oka szifilisz lenne.”

Einsteinről olvasni azt is jelenti, hogy újból és újból találkozunk a múlt század első felének történelmével, és viaskodunk a miértekkel és a rájuk ma adódó feleletekkel. Vannak azonban kedves és szellemes, kisebb és nagyobb történetek, amelyek ugyancsak sajátjai az évszázad zsenijének. Orvosként érdemesnek találtam utánanézni az őt sírba döntő betegségnek, és rátaláltam a betegség(é)hez és a halálhoz való személyes viszonyulásán kívül Plesch János (Budapest, 1878 – Beverley Hills, 1957) magyar orvosra is, aki Einstein barátja és háziorsosa volt.

Előbb azonban röviden szóljunk Einstein családi állapotáról, ami a történések színpadán a kulisszákat jelenti.

Első felesége, Mileva Marić (Kač, Vajdaság, 1875 – Zürich, 1948) tehetsége korán megmutatkozott, és egyetemi tanulmányok céljából elhagyta a hazáját. Zürichben beiratkozott az orvosi egyetemre, majd a műszaki főiskolán

matematikát és fizikát tanult, ahol megismerkedett Einsteinnel. Viszonyukból 1902-ben született Lieserl, a törvénytelen kislány, akinek sorsa ismeretlen, állítólag Down-kóros volt, és talán 21 hónapos korában meghalt. Einsteinék 1903-ban házasodtak össze. Két fiúgyermekük született: Hans Albert (1904–1973) és Eduard (1910–1965). Hans Albert

a hidraulika ordináriusa volt a kaliforniai Berkeley Egyetemen; Eduard ígéretes költői tehetségként indult, majd skizofrénia miatt zárt intézetbe került. 1914-től Einstein külön élt Milevától, de csak 1919-ben váltak el azzal a megegyezéssel, hogy amennyiben Einstein Nobel-díjat kapna (ebből látható, hogy a díjat esedékesnek vélték!), a pénzt Milevának fogja átadni, ami 1922-ben meg is történt. Mileva nagy tehetségű fizikus és matematikus volt: mindmáig nem tisztázott személyes hozzájárulása Einstein munkáihoz.

Einstein második felesége, Elsa Löwenthal (1876–1936) volt, aki unokatestvéreként két lánygyermekkel ment hozzá. 1919-ben igazolódott Einstein általános relativitáselmélete. Május 29-én, a napfogyatkozás alkalmával Arthur S. Eddington, brit asztrofizikus igazolta a fénynek a Nap tömege általi elhajlását, ahogyan azt Einstein előre látta. Ekkormondotta Thomson, az elektron felfedezője, a Royal Society elnöke: „Ez volt az emberi gondolkodás egyik legnagyobb diadala.”

1919 volt Einstein megdicsőülésének éve: látni és hallani akarták a világon mindenhol. Egy tokiói, nagy példányszámú lap meghívására Elsával látogatást tett a japán fővárosban. Egész éjjel érkeztek az emberek székekkel a kezükben, és ülve várták a reggelt, hogy láthassák; reggel aztán végre megjelent az erkélyen,

mögötte állt Elsa: százezer torokból hallatszott egy orkánszerű éljenzés, amire csak szerényen meghajolhatott, és szája sarkából csak ennyit mondott: „Elsa, alig hiszem, hogy egy élő embernek ilyen sok tisztelet járhat”, majd állandó hajladozással és mosollyal fogadta a szünni nem akaró éljenzést, és megjegyezte: „Elsa, én azt hiszem, mi szélhámosok vagyunk.”

Milyen volt Einstein, mint ember?

Egyetemistaként nem volt törekvő, habár negyedévi jegyei jók voltak, de... első fizikagyakorlata idején a professzor – látva Einstein nem konvencionális megoldási törekvéseit – szemrehányást tett: „Miért nem tanul inkább medicinát, jogot vagy filozófiát?” Mire Einstein: „Mert ahhoz nekem semmi tehetségem, professzor úr. Miért ne lehetne legalább a fizikával próbálkoznom?” E válasz miatt rektori intézésben részesült. A zürichi főiskolán diplomamunkáját 4,91-re értékelték (jegyrendszer: 4@10).

Hogy későbbi életkorában milyen volt? Ennek Plesch János a könyvében külön fejezetet szentel, hiszen nemcsak orvosként, hanem „házi” barátként is közel állt Einsteinhez, sőt 1944-ben Plesch megfestette (!) Einstein arcképét is. „Amikor Einsteint kaliforniai látogatásakor Chaplin városnézésre vitte, és a járókelők üdvözölték őket, akkor Chaplin ezt mondotta: Az emberek ünneplik Önt, mert senki sem értette meg – engem pedig, mert mindenki megért. Ezekből a szavakból tréfás büszkeség érződik ki, de olyan érzés is, ami az olcsó populizmus és a nehezen felérhető óriás közötti különbség tudatából ered. Elsától nagyon sok és közvetlen dolgot tudunk meg Einstein-ről, aki a hétköznapi dolgokban nem valami jól igazodott el, de éppen ezekben a dolgokban Elsa szolgálója és védőangyala volt egy személyben. Amilyen éles értelemmel megfigyelt és értelmezni próbált mindent, ami körülötte történik, olyannyira szórakozott és szinte kívülálló volt a mindennapi magándolgaiban: kellett szólni, hogy ideje lefeküdni, fel kellett költeni, asztalhoz kellett hívni, majd szólni, hogy fejezze be az evést. Fagyalaltevéskor nem ismert határt, egy más alkalomkor diót evett

Janos Plesch: János

ipari mennyiségben. Szobájába nem járhatott be a takarítónő, félt attól, hogy ha rendet csinálnak, nem fogja megtalálni a dolgait, emiatt leírhatatlan rendetlenség vette körül. Makacsul ragaszkodott bajuszához, de minden reggel kínosan simára borotválta arcát. Élet-szükséglete volt a zene, maga is muzsikált, legszívesebben hegedült, gramofont nem szeretett hallgatni, zenekonzervnek nevezte. Szenvedélyes vitorlázó volt, szabadsága idején különösen sokat olvasott. Baráti köre Berlinben nagy volt.”

Plesch szerint Einstein legpregnansabb és mindenek felett álló tulajdonsága volt a függetlenség és az arra való törekvés. (Einstein sa-

ját szavai: „A sisak nem talál egy okos fejre” vagy: „Semmitől nem rettegnek annyira a világon, mint a szellemileg független férfiktól”.)

Egészségével rablógazdálkodást folytatott. Megrögzött alkoholabsztinens, ellenben nőügyekben mértéktelen. Igen, Einstein és a nők elkerülhetetlen fejezet. Berlinben a Pleschnél rendszeres kanzsúrokon elképzeltető mi mindenről nem esett szó, Einstein azonban mindig mélyen hallgatott, holott mindenki tudta, hogy nem válogatott: a szépeknek nem tudott ellenállni, de nem vetett meg senkit, aki útjába került. Csakhogy, aki ágyába került, vagy akinek ő került az ágyába, azzal tovább már nem foglalkozott, nyomban le is írta, jöhetett a következő, és... jöttek, és mentek, egyfolytában. Sőt, Elsa tudtával rendszeresen eljárt a bordélyházba is, de volt olyan időszak, amikor egy bizonyos asszonyosság hetente egyszer meglátogatta, s ilyenkor Elsa elegánsan elment otthonról. Életrajzírói valamennyien tárgyalják ezt a fejezetet, de senki nem ír arról, vajon meddig tartott, hány éves koráig.

Kétféle nőt kedvelt: a legközőnségesebbeket (ezt Plesch fia mondotta így) és a legmondánabbakat; és... mindazokat, akik e két csoport között voltak. 1998 júniusában derült ki, hogy szeretői között volt egy szovjet kémnő is.

Evelyn – Einstein fiának, Hans Albertnek örökbefogadott leánya, akiről a családban úgy tudták, hogy Einsteinnek egy színésznővel való liaisonjából származott.

Einstein és Elsa Löwenthal

Einstein személyes véleménye a házasság intézményéről ekképpen hangzott: „A házasság intézményét biztosan egy fantázia nélküli disznó találta ki.” Mikor Elsa halálos ágyán fektet, és jajgatott, Einstein a szomszéd szobában nyugodtan tovább dolgozott. „Megtanultam ellenállni a könnyeknek” – mondta, egy másik alkalommal később. A legfontosabb és egyetlen nő Einstein életében, aki szellemileg méltó volt hozzá, kétségtelenül Mileva volt, akinek egyik levelében ez olvasható: „jobb az ő karrierjének, ha nem állok útjában”. Egy másik levelében pedig ezt írta: „az egyik kapja a dobost, a másik a gyöngyöt” – ez házáséletükre vonatkozott. Mileva szerepével kapcsolatosan azonban dokumentált, hogy Mileva apjának – aki kitűnően beszélt németül – Einstein a következőket mondta egy alkalommal: „Mindent, amit tettem és elértem, Milevának köszönhetek. Ő az én zseniális inspirátorom, védőangyalom az élet kárhozásai ellen és még több a tudományban. Nélküle a munkámat nem kezdhettem volna el, és nem vittem volna végbe.”

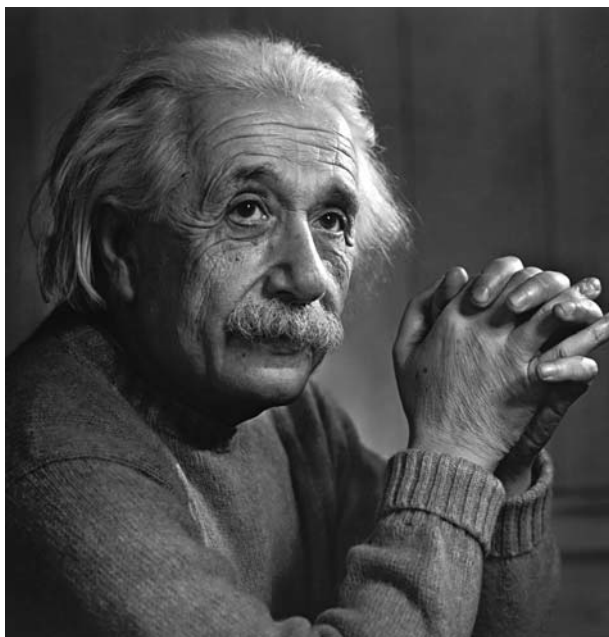
Einstein betegségeivel kapcsolatosan meglehetősen hiányos feljegyzésekre vagyunk utalva, tudniillik életrajzírói ezt a részt laikusként kezelték, ráadásul az is számításba veendő, hogy kora orvostudományának a helyzetéből adódóan a feljegyzések sem feleln(én)ek meg mai elvárásainknak. Mértéktelen életviteléért a számla kiegyenlítésére először 1917-ben került sor: hogy pontosan milyen panaszai voltak, nem jegyezték fel, csak azt, hogy gyomorra, májra és epehólyagra utaló panaszokkal (icterusa is volt) epekövet állapítottak meg, aminek kezelése a kor gyógyító tudományának állása

szerint ivókúrákból és étrendi előírásokból állott. Állapota meglehetősen rossz lehetett, és az aggregényként élő (Mileva már Zürichben lakott) Einstein sürgős gondozásra szorult: ekkor lépett be életébe unokahúga, Elsa, aki az anyai gondozás és a szerető szerepét vállalta magára a két évig tartó lassú gyógyulás és többszöri fürdőhelyen való tartózkodás során.

1928. március 18-án Davosban, az egyetemen rendezett kongresszuson megnyitó beszédet tartott, majd részt vett a rendezvény javára tartott hangversenyen, ahol maga is hegedűn játszott; erről a rendezvényről azonban súlyos betegen tért vissza Berlinbe. Az történt ugyanis, hogy a nagy hóban több száz méternyi távolságon maga vonszolta bőröndjét, ami teljesen kimerítette. Berlinben Plesch szívbeteggyógyulást állapított meg, szigorú ágynyugalmat és diétát rendelt. Ekkor pedig a berlini orvosok meglehetősen kritizálták Plescht az Einsteinnél alkalmazott kezelésért. (Plesch egyébként sem örvendett kollegái körében rokonszenvenek, extravagáns életvitele miatt sem, azonban és legfőképpen – nem tévedünk, ha feltételezzük –, a tudományos közleményei kiválthatta irigység is szerephez juthatott ebben. Ismételt tengerparti üdülőhelyeken való tartózkodásai után, ahol Elsa gondoskodott róla, lassan, nehezen jött rendbe, amit Elsa így foglalt össze: „Férjem megerősödött. De eredeti frissességét és feszességét soha nem nyerte vissza.”)

A Németországban kibontakozó ismert helyzet miatt Einstein 1933-ban távozott hazájából. A májusi könyvégetés híre, ahol az ő könyveit is elégették, már Oxfordban érte. Ezután következett életének az egyesült államokbeli szakasza, amiről húsz év múlva úgy nyilatkozott, hogy nem tudta megszokni az országot, az angol nyelvvel pedig kilátástalan birkózást folytatott, haláláig erősen német akcentussal beszélt.

1948. október 4-én nem vehetett részt Washingtonban a Max Planck-megemlékezésen, mivel egészségi állapota egyre romlott, hosszabb ideje fennálló hasi fájdalmai egyre erősödtek. Rudolf Nissen sebész, akit még Berlinből ismert, alhasi cisztát állapított meg. Decemberben a New York-i Jewish Kórházban erős hasi panaszai miatt műtetre került sor, amikor a hasüregben számos összenövést találtak, és beigazolódott a hasi ciszta diagnózisa, ami azonban a hasi aorta grépfrút nagy-

Einstein az ötvenes években

ságú aneurysmájának bizonyult. Ennek azonban műtéti megoldása a sebészet akkori lehetőségei szerint nem jöhetett szóba. A klinikát egy hónap múlva hagyta el, és Floridában egyik barátjánál pihent, szokása szerint intenzív szellemi munkát folytatva. 19. írását fejezte be, és készítette elő kiadásra, amelyben legbensőbb hangon emlékezett meg barátairól, akiktől a sors elszakította azzal, hogy el kellett hagynia Németországot.

1950-ben megállapították, hogy a hasiaorta-tágulat növekedett. Ettől kezdve felkészült a halálra, és csak kívánta, hogy „méltósággal halhasson meg” – megírta végrendeletét, intézkedett hagyatéka felett. Temetéséről úgy rendelkezett, hogy az szigorúan, a lehető legegyszerűbb lehet. A következő kórházi tartózkodásáig terjedő időszakra – betegségére vonatkozó feljegyzések nem találhatók az életrajzát taglaló munkákban, csupán annyi, hogy 1954-ben haemolyticus anaemiát diagnosztizáltak nála. 1955. februárban még azt mondta magáról „a doboz újból eléggé jól működik, csupán bizonyos mértékig az agy rozsdásodott be”. Áprilisban aláírta a lord Bertrand Russell kezdeményezte felhívást a világméretű fegyverkezés ellen. Rá két napra, április 13-án erős hasi fájdalmi léptek fel, a hasi aorta tágulata megrepedt. A most már elvégezhető műtétet azonban elutasította, mondván, hogy akkor szeretne elmenni, amikor ő akarja, és hogy a maga részét megtette, itt az ideje menni. 15-én a Princeton Hospitalba vitték,

ahol fia, Albert meglátogatta, és csendes búcsút vett apjától. 17-én este még benézett hozzá az osztályos orvos, majd éjjel után nyugtalan lett, és a nővér megigazította a párnáját. Ekkor mondott valamit németül, utána pedig észrevétlenül... átlépett a halhatatlanságba, úgy, ahogyan kívánta: „elegánsan”, az agónia minden jele nélkül. Hogy mit mondhatott, nem tudhatjuk, mert a kedves nővér nem értett németül.

Április 18-án délelőtt, a klinika bonctermében kezdett Harvey,¹ a kórház patológusa Einstein holttestével foglalkozni. A has megnyitásakor, a várakozásnak megfelelően nagy mennyiségű vér volt benne. Utána megnyitotta a koponyát, és kivette az agyvelőt, ami 1230 g volt, és két üvegedénybe, konzerváló oldatba helyezte, majd 1200 metszetet készített, és kórszövettanilag vizsgálta, anélkül hogy bármi érdemlegest talált volna. Ezután a holttestet elhamvasztották, és ismeretlen helyen szórták szét, úgy, ahogyan Einstein arról rendelkezett. Itt érdemes megjegyezni, hogy Evelyn, Albert örökbefogadott leánya, 1993-ban genetikai vizsgálatot kért, saját apasági keresetéhez. Azonban az agyból készült metszetek alkalmatlannak bizonyultak a vizsgálatra, mivel a konzerváló anyag túl tömény volt, és elroncsolta a DNS-t.

19-én, a következő nap, a *New York Times* ezt írta: „A szellemi óriás utolsó szavai elvesztek a világ számára” és „A szórakozott, német akcentussal beszélő professzor volt a tiszta értelmiség megtestesítője.”

Jegyzet

1. Thomas Stoltz Harvey (1912–2007) patológus és neurológus, Einstein agyának eltulajdonítása miatt diplomáját visszavonták, és gyári munkásként tartotta fenn magát, két üvegedényben megőrizve Einstein agyát. 1995-ben, két évvel nyugdíjba vonulása előtt a két üvegedényt Einstein agyával átadta a Princeton Hospitalnak.

Hivatkozások

- Das Gehirn des Jahrhunderts – Wie Albert Einstein aus Gedanken ein Universum schuf. *Der Spiegel* 1999/50
- Fölsing, Albrecht: *Albert Einstein. Eine Biographie*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1993
- Neffe, Jürgen: *Einstein. Eine Biographie*. Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 2005
- Plesch, Janos: *János. Ein Arzt erzählt sein Leben*. Paul List Verlag, München, 1949

DR. SZŐCS KÁROLY
gyermekgyógyász, Németország

Magyar László egészségének alakulása Afrikában

Magyar László 1848–1864 között élt Nyugat-délnyugat-Afrikában. A portugál eredetű angol tengerészdal utal rá, mi várt ott az idegenre:

„Kerüld el, rettegett a Benini-öböl,
Egy túlélő marad negyvenből”

Magyar László 1818. november 13-án Szombathegyen született, és 1864. november 9-én Ponto do Ciudadóban (Angola) halt meg. 1841–43 között Fiumében tengerészeti iskolát végzett. 1843-ban Triesztből Dél-Amerikába hajózott, ahol flottahadnagyi rangban a vesztes argentinok oldalán részt vett Montevideo blokádjában. Dél-Amerika belsejébe tervezett kutatást, de nem nyerte el a Magyar Tudós Társaság anyagi támogatását. Afrikába utazott, és elszegődött a kalabári szultáni flottilla élére. Föltérképezte a Kongó torkolatát, Stanley-t megelőzve eljutott a Fára-szorongói-vízesésig. 1848 decemberében élhetőbb éghajlatot remélve délebbre, Benguélaiba költözött. Házasságra lépett a biéi uralkodó lányával. Számos felfedezőt tett a mai Angola területén, megelőzve Livingstone-t. Földrajzi felfedezései mellett jelentősek néprajzi kutatásai. Bié lakosságának, a mbunda népnek a leírása máig alapmű. 1858-ban az MTA levelező tagjává választották. 1859-ben magyar és német nyelven jelent meg naplószerű úti beszámolója. Kutatási anyagát, útleírásait és térképeit hazaküldte az MTA-nak. A Kossuth-emigrációban élő Szemere és Rónay közvetítésével R. Murchison, az angol Földrajzi Társaság elnöke együttműködést kínált Magyarának. A portugálok szintén érdeklődtek iránta. Azonban Magyar kitért az ajánlatok elől, hazája dicsőségét kívánta gyarapítani. 1859-ben megjelent könyvét R. Burton, a kitűnő orientalista fordította angolra, és méltatta Magyar eredményeit. Magyar feljegyzései halála után tisztázatlan körülmények között, tűzvészben megsemmisültek. A világhír helyett lassú felejtés várt rá.

Az afrikai helyőrségek halandósága 50%-os volt. Az idegenekre a legnagyobb veszélyt a stabil malária és a járványos sárgaláz jelentette. A

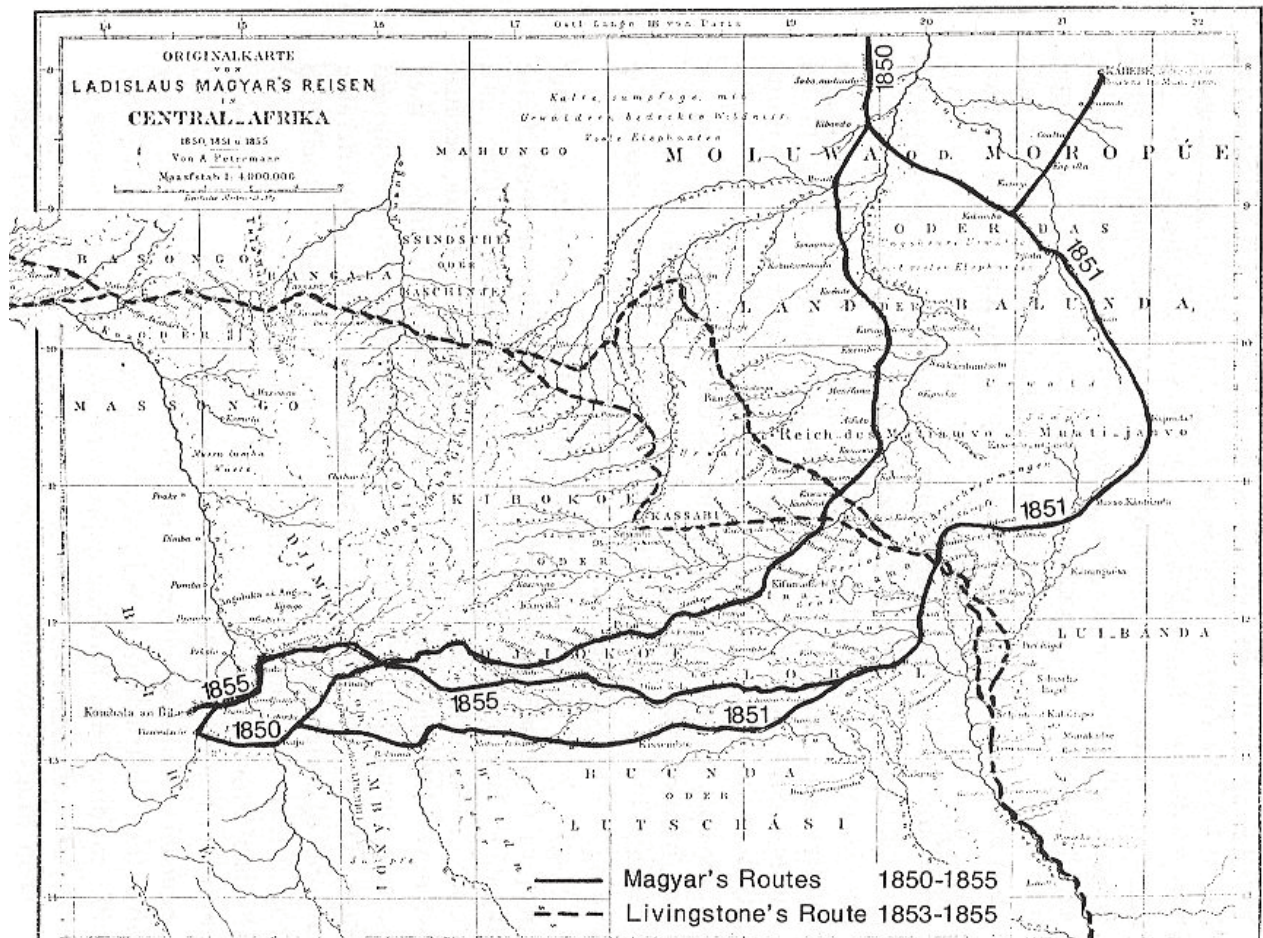

Magyar László portréja

halálozás több mint 50%-át okozta a malária és a sárgaláz, emellett a vérhas, hastífusz, amőbás dizentéria, kolera. A malária, a WHO-adatok szerint a 20. században is 150–300 millió áldozatot szedett. 2009-ben a Föld lakosságának 2–5%-át érintette, azaz 781 ezer haláleset és 225 millió megbetegedés írható a számlájára. A lázat Galénosz görög-római orvos nyomán Magyar idejében is a rossz epék és a vér keveredésével magyarázták. Érvágás, hánytatás, hashajtók és higanyvegyület volt a gyógy mód. Adagoltak ugyan kinint is, azonban gyakran későn kezdtek el, rossz adagban, és korán abba hagyták.

A 19. század végétől ismerték föl a malária kórokozóját (Laveran, Grassi), a Plasmodium-fajokat, melyek gazdacserével az emberben és a szúnyogban fejlődnek. A betegség terjesztőjét, az *Anopheles* szúnyogot a 20. század elején azonosította „Mosquito” Ross, angol katonaorvos Indiában.

Magyar László is szenvedett ebben a betegségben, melyre leveleiben, naplójában többször utalt. Hagyatékában maradt maláriaellenes

Magyar László útja 1850-1855

gyógyszer. Magyar afrikai tartózkodásának első állomása valószínűleg a Benini-öbölben található kalabári uralkodónál kezdődött. A szultán flottillájának parancsnoka lett. Igen jelentős a Kongó folyó torkolatának föltérképezése 1848-ban.

Beszédes részletek naplójából: „E vidék klímája öldöklő minden európaira nézve, és csak a nyereségvágy miatt veszélyeztetik életüket az itt tartózkodó fehér rabszolga-kereskedők, mert általában európai ember... itt három esztendőnél tovább nem élhet. A mindig nedves, iszapos föld borítva van sötét erdővel, melyből a forró aequatori napsugarak által főzve, szüntelen gőzölg ki az életrontó mi-azma.”

Ugyan a század elején betiltották a rabszolga-kereskedelmet, az tovább virágzott, dacára annak, hogy angol hadihajók járőröztek. Erre utal a következő naplórészlet:

„1848. május 16.-ka. ...elértem Ponta de Len-

ha faktoriákat [portugál kereskedelmi telep, úgy 70 mérföldre a torkolattól – K. Á.]. Képzelmük olvasóim állapotomat: én egyedül, nemzetségemre magyar, csaknem egészen ismeretlen utakon keresztül váratlanul mintegy 30 különféle nemzetből alakult piráta-életmódú rabszolgakereskedők között, akiknek nyelvét, többnyire portugál és spanyol, ámbátor beszélem is, de kondíciómra nézve mint ex haditengeri tiszt, kétség kívül állok esküdt ellenségnek tartám. – Mit keres itt ez az ausztriai magyar kutya? kérdezték egymástól a durvábbak; mások mint bizonyost azt állították, hogy nem lehetek egyéb, mint valamely angol cirkáló spionja, aki körülállásosan akarom megtudni búvóhelyeik topográphiáját, megvásárlott rabszolgáik számát, azoknak behajózási idejét és helyét, mely esetben könnyű leend az angoloknak nemcsak a tengeren behajózott rabszolgákat elfogdosni, hanem megismervén a folyami hajózást, portékájok itteni depóját is megsemmisíteni. [...] Némely ta-

A kinafa
Peru címerében

pasztalataim következtében az itt magazinált portékák árát két millió spanyol tallerra becsülöm, a különféle Amerikákra évente elszállított rabszolgák számát pedig húszezerre számítom; miből kitetszik, hogy a rabszolgakereskedést gátló angol cirkálóhajók (cruzeiro) minden igyekezetük ellenére, igen kevés jó sikerrel működnek ezen istentelen emberkereskedés megátolásában.” „Már Ponta de Lenha vidéken tetemesen megromlott egészségem, itt egy forró láztól megtámadtatván, ágyban kelle maradnom, és csak két nap múlva, segítve a jó china-sulfastól, valék képes azt elhagyni.” „Két évig azok hosszában a parti hajózással foglalkoztam, s ezalatt némely ismereteket szerzek magamnak a partvidékek fekvéséről, természeti viszonyairól, s az azokat lakó népekről. De a mostani éghajlat egészségemet annyira megromgálá, hogy más égálg alatt remélhetém helyreállítani, miért is 15 fokot délre hajózáván, 1848. dec. 9-dikén a Benguelai öbölben veték horgonyt.”

További részlet a naplóból: „Benguelában az éghajlat fellette egészségtelen. A beljebb való tartományokban rendes váltakozással beállani szokott száraz és esős évszakok itt nemigen tapasztalhatók, mert a szárazság mindig ural-

kodó, de csak néha-néha vannak esőzések. Azonban itt is két különböző évszak van, melyekben nagyobb vagy kisebb forróság uralkodik... Május, június, július, augusztus és szeptember havakban, midőn a nap az éjszakai félgömbön mulat, a levegő a tengerpartok közelében, bizonyos szélességre kelet felé, nappal ködös, s ekkor a hőmérő ritkán mutat 20 R foknál [25 °C] többet... a többi hónapok alatt, midőn a nap a déli félgömbön mulat... oly ropant forróság uralkodik, hogy az csaknem kiállhatatlan volna, ha a tenger felől rendszeren déltájban fúvó passzátszél (viracao) annak erejét nem mérsékelné; a hőmérő ekkor 28, sőt 34 R fokot [35–42,5 °C] is mutat az árnyékban... kivált március és április havakban tapasztalják az európaiak az itteni éghajlat öldöklő befolyását... azon évszakot közönségesen »carneiradó«-nak, azaz húsnyúzóznak nevezik...” „A csakhamar beköszöntő forróház (febre maligna), ha jó ápolás vagy inkább a betegnek szerencsés testalkotása azonnal erőt nem vesz a betegségen, három vagy négy nap múlva örökre megszabadítja őt az élet szenvedéseitől. Bámulatra méltó a gyorsaság, mellyel a forró és ernyesztő éghajlat a mérsékelt égöv alatt született egyének életerejét fölemészti, s az életkor különböző szakaszait megrövidíti. Egy 25 éves férfi, ki két évig itt mulatván, rendszeren sok szenvedés után végre az éghajlatot megszokta,

Magyar László emlékmű
Dunaföldváron,
hol gyermekkorát töltötte

10 esztendő föl az életéből, és 35 éves férfi alakját ölti magára; ha pedig nyolc vagy tíz esztendeig folyvást itt mulatott, többnyire mind testi és lelki erejét vesztette, egészen elaggott ősz hajú, s fogai kihullta miatt, beesett arcú aggastyán tengődik. Saját tapasztalatomból tudom, hogy itt az európai nemzetség 10-12 év alatt rendesen elenyészik; 1848-ban több mint 60 európai ismerősöm volt Benguelában, s most, nyolc év múlva, alig egy-hatod része van még életben...”

Magyar öngyógyította magát, és kinint is szedett: „Mihelyt a láznak első kórjelét és nyilatkozását éreztem, azonnal a szobában nyugodtan maradva, egy adag himboj olajt (ricinolajt) szedtem, melynek hatását a reá ismételve vett gyöngye húslével mozdítám elő; másnap korán reggel egyszerre 12–16 szemer kinaszulfátot szedtem, négy óra múlva ismét 8, s végre 4 szemert” [egy szemer = 0,0729 g].

Magyar László a hatvanas évektől sanyarúbb körülmények közé került. Élete utolsó két hónapjában folytatott levelezéséből egyértelműen kitűnik, hogy maláriában szenvedett. Két alkalommal (1864. szeptember 16. és október 16.) rendelt kinin-szulfátot. Makacs, nem múló lázról számolt be. Ugyanakkor, bizonyára a kinin-szedéstől, tartós székrekedésre panaszkodott október 30-i levelében, és magnéziumot kért hashajtásra. Hagyatékában fellelték a magnézium-citrátot. November 4-i levelében súlyos légszomjra panaszkodott. „Alig kapok levegőt” – írta. Megoldásnak érvágásra vagy köpölyözésre gondolt. Kísértett a galénoszi tan! Magyar hangulati, lelki leépülése, legyengülése ugyancsak idült maláriára utal.

A malária gyógyszere a dél-amerikai kinafa (*Cinchona* sp.) kérge, az Ext. Cortici Peruviani, a belőle kivont kinin (1820) volt.

Magyar panaszai. Emésztőrendszer: bélferőtőzés, fekély, férgesség, gyomortáji fájdalmak. Légszomj: utalhat vérszegénységre (malária), légúti fertőzésre. Kiújuló szembaja lehetett bakteriális fertőzés, mely poros-sivatagos terepen előfordul. A helyiektől eltanulta ennek kezelését gyógynövénnyel. Említi a skorbutot. Magyar a sárgalázon 1845-ben Madagaszkáron esett át.

Táplálkozása. Magyar egészsége megőrzése érdekében tudatosan a helyi étkezési szokásokat követte. Fogyasztotta pl. a spenótszerű a lumbit. „Egyedül friss vagy szárított vadhússal és hozzá legfeljebb mézzel élni a sivatag belsejében, hol egyedüli italom a víz, és még ez is többször zavaros, sós ízű és kevés.” „Életmódot egészen a bennszülöttek módjára intézem el, mely sistéme, mint tapasztaltam, a legjobb, mely által az európaiak itt Afrikában tartós egészséggel és étellel dicsekedhetnek.”

Az 1864-ben bekövetkezett halálának oka ismeretlen, valószínűleg malária végzett vele.

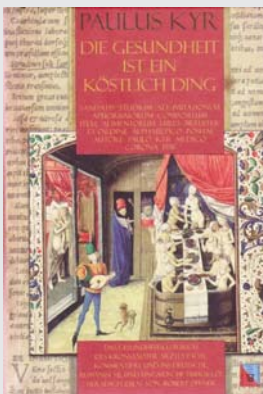
Hivatkozások

Krizsán László: *Magyar László*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983

Magyar László afrikai utazása. Szerk. Véber Károly. Panoráma, Budapest, 1985

Sebestyén Éva: *Kaland és kutatás Afrikában – Magyar László életrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008

DR. KISS ÁRPÁD
gyógyyszerész

Nem igazi könyvismertetés, de érdemes róla szót ejteni, a figyelmet felhívni rá. A könyvborító reprodukciójával demonstrált kötet 2010-ben jelent meg. Kiadója dr. Robert Offner, illetve a Schiller Verlag, mely Bonnban és Nagyszébenben (Sibiu) van otthon. A kötet faksimilében teszi közzé a brassói (Kronstadt) orvos, Paulus Kyr 1551-ben írt művét latinul és annak német, illetve magyar nyelvű fordításait. Utóbbit, szerkesztőbizottságunk tagja, Magyar László András készítette el. A könyv meghatározása: „Aforizmák mintájára összeállított egészségtan. Továbbá a táplálékok tulajdonságai és gyógyerejük röviden és abc-rendbe szedve”.

Medicina, művészet, humor

A humor mint a művészet egyik formája a medicina eszköztárából sem hiányozhat.

Balesetes fiatalember mesélte, hogy magasból leesve olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy igen rossz állapotban került be egy (nem itthoni) baleseti ellátóhelyre. Sok sérült volt, és nem fordítottak rá olyan figyelmet, amelyet elvárt volna. Úgy érezte, azért foglalkoznak inkább másokkal, mert lemondtak róla valóban súlyos állapota miatt. Felmérte, hogy bizonyítania kell a személyzetnek: jobb állapotban van annál, mint ahogy látszik. Ezért a szokványos kérdések során az allergiára vonatkozó rutin kérdésre azt válaszolta: igen, allergiás vagyok a gravitációra. Ezzel olyan derűt keltett, hogy esélyeit a gyógyulásra innen komolyabban vették.

Nem vitatja senki, hogy a depresszió kedvetlenül hat a gyógyulásra. Sokkal kevésbé foglalkozik a tudomány azzal, hogy a gyógyulást mennyire javítja pozitív irányban a jó kedély. Nehéz persze a bizonyítás, mert állatkísérletek nélkül a tudomány nem tudomány. Arról lehet olvasni (hallani), hogy milyen növekvő probléma az egészségügyi személyzet kiegészése, és éppen a specializálódás miatt ennek veszélye mennyire növekvőben van. Csoportterápiás megfontolások, művészeti alkalmazások figyelembevételével kialakulóban vannak már tudatos tréningek. Arról azonban, hogy ez kapcsolatban van a jó kedéllyel vagy hiányával is – nos, ez még nem bizonyított, bár nyilvánvaló.

A humornak sajátos szerepe lehet a kedélyállapotot pozitívan befolyásoló tényezők egyútt-hatásában. A tudományos munkák köszönetszerében emlegetett jó családi háttérhez, a jó társaságban fogyasztott ételhez és italhoz, a koncertterem vagy színházterem hangulatához, a sporttársak összetartozás-élményéhez hasonlóan a humornak is feszültségoldó hatása van.

A humor szó etimológiailag nedvességet, folyadékot jelent. Empedoklész a Thalész által megnevezett őselemhez, a vízhez, az Anaximenész által megnevezett őselemhez, a levegőhöz, a Hérakleitosz által megnevezett őselemhez, a tűzhez negyedik őselemként a földet

tette hozzá. Galénosz az emberi test négy alapnedvének az epét, a fekete epét, a nyálkát és a vért tartotta. A négy temperamentum- (vérmérsékleti) típust ennek alapján úgy magyarázták, hogy mindenki valamilyen keveréke van e négy kategóriának. A „nedvek egyensúlyzavarának” elképzelése hozta létre, hogy a humor szóval az emberi hangulatokat és a kedélyállapotokat jellemezték általában. A gyors és erős (epe) kolerikus a tüzet; a gyors és gyenge (vér) szangvinikus a levegőt; a lassú és erős (fekete epe) melankolikus a földet; a gyengéd és lassú (nyálka) flegmatikus a vizet reprezentálta. Később a „humor” szót a komikusra kezdték szűkíteni. Aztán a humor értelme tágabb értelemben olyan szellemi képességre épülő emberi viselkedés megjelölésévé alakult, amely a tudatos és akaratlagos vidámság megnyilvánulását jelenti.

„Humorban nem ismerünk tréfát” – mondta ki elsőként Karinthy, és ezt azóta is gyakran idézik. Lehet a humor finom, könnyed, kedves, de durva, bántó is, lehet fanyar, száraz, gúnyos, szarkasztikus, felemelő, felszabadító, komikus, vicces, tréfás, harsány, fergeteges, burleszk, komolytalan, de komoly is, keserű, meszterkél, erőltetett, szomorkás, rezignált, cinkos, bumfordi, idétlen, otromba, groteszk, abszurd, esetleg abszolút. A nevetséges pedig mást jelent.

A nevetségessé válás, amikor csúfolódnak valakivel, rombol. Ilyen az irigység is, mely a másik bajainak örül; a kinevetés, a kicsúfolás pedig az irigységen alapul. Mi az, ami volta-képpen nevetséges? Valakinek a magáról alkotott hamis véleménye és illúziója önmagában is lehet nevetséges: ha ő magát gazdagnak, szépnek és bölcsnek látja, mások pedig szegénynek, csúnyának és ostobának tartják. Ezt Platón a *Philebos*-ban fejti ki. A nevetés először is élvezet – hangsúlyozza, de ez az élvezet különféle körülmények között fájdalommal keveredhet – írja a nevetségessé válásról. Homérosz pozitívabban írt a nevetésről. Az istenekről szóló fejezetében olvasható: „Kiolthatatlan nevetés támadt a boldog istenek között, amikor látták

Héphaisztoszt a palotán keresztül sietni.” Az *Iliás*ban és az *Odüsszeiá*ban is megjelenik az istenek nevetésének motívuma: mindkétszer Héphaisztoszon nevetnek. Az *Iliás*ban sántaságán, az *Odüsszeiá*ban féltékenységén. Héphaisztosz, akit megcsal szép felesége, Aphrodité, az istenekhez folyamodik: jöjjenek, és tanúskodjanak az őt ért sérelem mellett. Az istenek meg is jelennek, s így szemtanúi lesznek Aphrodité szeretkezésének. Az istenek nevetnek a rút Héphaisztosz féltékenységén és ostobaságán, hogy szégyenéhez még tanúkat is hívott... Arisztotelész ezzel szemben a nevetést csúf grimasznak tartja, amely „eltorzítja az arcot és a hangot, a jólneveltség ellensége” – ám hozzáteszi: a nevetés mégiscsak sajátosan emberi, sőt az ember megkülönböztető vonása...

Ralph Waldo Emerson szerint sokszor és sokat nevetni: elnyerni az intelligens emberek megbecsülését, a gyermekek ragaszkodását; kivívni az őszinte kritikások elismerését és elviselni a hamis barátok árulásait; örülni a szépségnek, megtalálni másokban a jót; jobbítani egy kicsit a világon – egy egészséges gyerekkel, egy parányi kerttel vagy azzal, hogy biztos lábon állva élsz; tudni, hogy legalább egyvalaki könnyebben lélegzik, mert te voltál. Ez a boldogság, ez a siker.”

Mark Twain szerint „ha támad a nevetés, semmi sem képes ellenállni”. La Bruyère így ír: „Ne várjunk a nevetéssel, amíg boldogok leszünk, mert különben félő, hogy meghalunk, anélkül, hogy neveltünk volna.”

A mosoly, kuncogás, nevetés, kacagás, hahota egyszerű izomtevékenységgel indul, a musculus zygomaticus major kontrakciójával. Ez azonban áterjed a szomszédos egyéb arcizmokra is. Intenzíven mozgatja továbbá a légzőizmokat, fokozza a szív működést, kitágítja az ereket, szabadabb áramlást biztosít a levegő számára a légutakban, megnő a légzés intenzitása, növeli a vér oxigénellátását, fokozza a szív- és izomaktivitást, paraszimpatikus hatásra javul a keringés, a hasüregben felgyorsul a vérkeringés, javul a belső szervek oxigénellátása, és állítólag erősíti az immunrendszer ellenálló képességét is. Utóbbit azzal állítják szembe, hogy a stressz negatív formája („distress”) gyengíti az immunrendszert.

Nevetés közben növekszik a szervezet kalóriafogyasztása, oldódik a pszichés feszültség, az agyban fokozódik a dopamin-, a szerotonin- és

az endorfinok termelődése. Érdekes, hogy a zene is ilyen hatású, és a zeneterápia alkalmazása ma már elterjedt módszere a kedélybetegségek kezelésének.

Furcsán hangzó igazság, hogy aki gyakran betegre neveti magát, annak egészségesebb életre vannak kilátásai. Ennek tudatos és szűkített gyakorlatias formáját dr. Manda Kataria, indiai orvos dolgozta ki, és nevetés-jóga néven ismert. A rendszeres részvétel állítólag pozitívan befolyásolta az alvást, és a kisiskolások koncentrációs képességét növelő hatását is megfigyelték. Ezt azok számára javasolják, akiknek csak ritkán van alkalmuk jól nevetni. Kora reggelenként egy bombayi parkban gyakorolták az összegyűlt klubtagok a nevetésjógát. Terápiájuk tizenegy gyakorlatból áll, ami ebből a kívülálló számára és a leírásokból felfogható, azok elsősorban az összetett légzés- és tapssal kísért ritmusgyakorlatok. Egy nevetésprogram mintegy húsz percig tart, és az úgynevezett „oroszlánnevetéssel” zárul. Ez az állapot nagyon hasonlít ahhoz, amikor úgymond majd megszakadunk a nevetéstől, és ezzel az adott pillanatban legalább nyolcvan izomunknak adunk munkát. Rövid időre pozitív stresszállapotba kerül a test, miközben vállaink rángatóznak, dolgozik a rekeszizom, gyorsabban ver a szív, és nő a vérnyomás, mindaddig, amíg a kacaj el nem csitul.

Ismertek a „nevető CD”-k, melyen kizárólag különféle nevetések hallgatók. A hallgatónak már az első nevetés hallatán fülig ér a szája, s legkésőbb pár percen belül ellenállhatatlanul magával ragadja a kacagás. Bergerné Wilk Halina szegedi anyuka saját tapasztalatként mondja: gyermekét hosszú éveken át estéről estére megcsiklandozta-megdöngönyözte, a kicsi ilyenkor óriásiakat nevetett. És amíg ez tartott, addig elkerülték a megbetegedések, holott társai az óvodában-iskolában tele voltak a különböző, szokásos gyermekbetegségekkel.

A gelotológusok (nevetéskutatók) legújabb eredményei szerint egy kiadós kacagás felér egy fitneszedzéssel.

A nevetés fenti fergeteges hatásától eltér a mosoly. Ez alapvetően a kommunikációs rendszer része. A kisgyermek néhány hetesen már tud mosolyogni, 3-4 hónapos korában nevetni, majd kacagni. Később tanul meg gügyögni, azután majd beszélni.

Angol jó tanács: „Mosolyogj, ha telefonálsz. A másik ezt megérzi a hangodon keresztül.”

Kategorizálás is született már a mosolygásról:

1. Spontán mosoly: Valamennyi közül ez a legszebb. Ha az ember nagyon jól érzi, magát, szinte a lelke is vele nevet. Közben nemcsak a szájug emelkedik kissé, hanem a fogak is megmutatkoznak, és a szem is felragyog.

2. Tartózkodó mosoly: A száj csukva marad, a szájug kissé felfelé mozdul. Jelentése: barátságos hangulatban vagyok, de ne gyere túl közel hozzám.

3. Erőltetett mosoly: Jóegfigyelhető pl. bolti eladókon, ahogy a vevő a közelükbe ér. Nem megy fel egészen a szemig, csak a járomcsontig terjed. Jellegzetes pofazacsokót csinál, különösen gyakori ázsiai népeknél. Hasonló az ún. bátor mosoly is, amikor az ember valójában szomorú, de szeretné elrejteni problémáit.

4. Ironikus mosoly: Ösztönös örömet jelent egy olyan poén felett, amely zavarba hozza a másikat. A szájszeglet elmozdul, de kissé lefelé.

5. Bocsánatkérő mosoly: A szájug megemelkedik, ám a szem kifejezéstelen marad néha még a szemhéj is lejjebb ereszkedik. Nők gyakran alkalmazzák.

6. Műmosoly: Helló, de jó kedvem van! – üzeni a többi embernek. Bohócszerűen hat, mintha az illető éppen kilépne a porondra nagy, vörösre festett szájjal. Gyakori jelenség partikon, fogadásokon.

7. Rutinos mosoly: begyakorolt, tudatosan finomított mozdulat. Műsorvezetők és színészek úgy tudják ki-, illetve bekapcsolni, mint egy lámpát.

8. Biztató mosoly: ilyen lehet az orvos, gyógytornász, nővér, asszisztens, adminisztrátor mosol és mindjárt jobb esélye van a gyógyulásnak.

9. Elismerő mosoly: főnökök néha ilyet is tudnak, pedig sokkal hatékonyabb, mint a

10. Lenéző mosoly: mely lesajnáló.

A nevetés önmagában is jótékony testi hatásai az érzelmek és értelem magasabb szintjein felerősödnek. Dr. Gyökössi Endre írásban olvasható: „Boldogok, akik megbecsülik a mosolyt, és elfelejtik a fintort, mert útjuk napfényes lesz.” Ismeretlen szerzőtől származik, egy orvosi váróterem falán olvasható: „A legpihentőbb megújító erő az egészséges vallás, az alvás, a zene és a nevetés. Legyen hited Istenben,

sajátítsd el a nyugtató pihenést, szeresd a jó zenét, nézd az élet derűs oldalát – így az egészség és boldogság a tiéd lesz.”

Nagy Bandó András szerint, akik végigülik egy-egy estjét, egy egész hétre magukkal viszik a jókedvet. Megtörtént, hogy ő mozdított ki mélységes szomorúságából valakit, és visszaadta egészségét. „Egy hölgy, akinek már két év eltelt férje halála óta, és senki sem látta nevetni, még csak halványan mosolyogni sem, egyszer meghallgatta egy műsoromat. Először csak kuncogott, aztán nevetett, majd még jobban nevetett, magáról megfélekezve kacagott, és onnantól kezdve visszaállt a természetes életkedve” – meséli a humorista. Egyébként – teszi hozzá – a nevetést gyakran csak vékony, bizonytalan határvonal választja el a sírástól, és a legkomolyabb művek okozta katarzistól. Voltaképpen a humor is katarzist okoz: lelki „megtisztulást” eredményez. Talán ezért van, hogy nemcsak a sírónak csordulnak ki a könnyei, hanem a nevetőnek is? A művészet jelképe két maszk egymás mellett, egy síró és egy nevető.

Ahogy a gyógytorna és mozgásterápia a balettművészet számos elemének felhasználásával elválaszthatatlan és igen hatékony részévé vált a medicinának, ahogy a lovaglásból kialakult a gyermekek mozgáskoordinációját javító gyógylovagoltatás, ahogy a Magyar Pszichiátriai Társaságon belül 1970 óta működik a Zeneterápiás Munkacsoport, a humor is lépést kellene, hogy tartson e fejlődési vonalakkal.

Létezik már végre a kórházban ápolt gyerekeket látogató „Magyar Bohócok a Betegekért Alapítvány” első lépésként a humor tudatos terápiás alkalmazása céljából.

A humor gyógyító ereje a címe Allen Klein könyvének (Amoena Kft., Budapest, 2004). Ebben olvashatjuk: „Amikor nevetünk, felül-emelkedünk félelmeinken, szorongásainkon és kétségbeesésünkön. Akik képesek nevetni a sorscsapásokon, nem süppednek többé önsajnálatba. Feldobottnak, bátornak és tetterre késznek érzik magukat.”

(A szerző jó szívvel sorol fel néhányat azokból a humorforrásokból, melyeket referenciának tart: Benny Hill: *Alsóláposi kórház*, Bud Spencer: *Aranyeső Yuccában*, Charles Chaplin: *A diktátor*, Abody Béla: *Úton, útfélen*, Antal Imre: *Szeszélyes évszakok*, Árkus József, Tabi László: *Ludas Matyi*, Bajor Imre: *Meseautó*, Bárdy

György: *Gugyerák*, Boncz Géza: *Az örület határa*, Brachfeld Szigfrid: *Kár a benzinért*, Csurka István: *Döglött aknák*, Efrájim Kishon: *111 humorreszk*, Eötvös Gábor: *Van másik*, Fábry Sándor: *A pincér közbeszól*, Farkasházy Tivadar: *Fülig Jimmy kiadatlan levelei*, Feleky Kamill: *Állami áruház*, Gálvölgyi János: *Jókedvet adj!*, Garas, Dezső: *A veréb is madár*, Haumann Péter, Körmendi János, Márkus László: *A három nővér persziflázsa*, Hofi Géza: *Hofisszeusz*, Ihos József: *Falugyülés*, Kabos Gyula: *Hyppolit, a lakáj*, Kabos László, Salamon Béla: *A képzett beteg*, Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*, Kazal László: *Szeressük egymást gyerekek*, Keleti László: *Szamóca a Csinnbumm cirkuszban*, Keleti Márton: *A tizedes meg a többiek*, Kellér Dezső: *Pomócsi kalandjai*, Kern András: *A miniszter félrelép*, Kibédi Ervin: *Kár a benzinért*, Királyhegyi Pál: *Ami sürgős, az ráér,*

Koltai Róbert: *Illetékes elvtárs*, Komlós János: *Az érem harmadik oldala*, Major Tamás: *Régi idők focija*, Maksa Zoltán: *A gépjárműoktató*, Markos György: *Paródia percek*, Markos József (Alfonzó): *Ványadt bácsi*, Mikes György: *Talicska. humorreszkek, esszék, sóhajtasok*, Nádas György: *Czinege a bokorban*, Nagy Bandó András: *Orfíi medvehagyma*, Örkény István: *Egyperces novellák*, Pécsi Sándor: *Kaviár és lencse*, Peterdi Pál: *Bedobjuk a törülközőt*, Psota Irén: *És akkor a pasas*, Rejtő Jenő: *Pizskos Fred, a kapitány*, Romhányi József: *Rímhányó versek*, Sándor György: *Több örült naplója*, Sinkó Péter: *Valakit visz a vicc*, Trunkó Barnabás: *A gyógyszertárban*, Vadnay László: *Hacsek és Sajó.*)

DR. MESTER ÁDÁM
radiológus, Budapest

40 éve jött létre Budapesten a Reumatológiai és Fizioterápiás Tanszék

A budapesti Szabolcs utcai Állami Kórházat hivatalosan 1956. január 1-től nevezték Orvostovábbképző Intézetnek (OTKI). Az 1950-es államosításig a jogelőd a Pesti Izraelita Hitközség Kórháza, vagyis a zsidókórház volt.

Súlyos tévedés azt állítani, hogy az orvostovábbképzés intézményének létrehozása kizárólagosan szovjet mintán alapult. Hazánkban 1883-tól rendelték el az „ismétlő kurzusok”-at orvosok számára. Végrehajtó Bizottság, majd 1912-től az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottsága irányította a posztgraduális képzéseket. Utóbbit a politikai légkör szüntette meg 1936-ban. 20 évnek kellett tehát elteltelnie ahhoz, hogy ismét központosított formában, most már kórházi háttérrel legyen orvostovábbképzés Magyarországon.

Az OTKI álláshelyei a megalakulásától kezdve a felsőoktatásnak megfelelően szerveződtek (egyetemi tanár, docens stb.) – noha egyetemi elnevezést, Orvostovábbképző Egyetem (OTE) 1986-tól kapott. 1993-ban vette fel Haynal Imre nevét (HIETE). Az évezred utolsó

napján, 1999 decemberében szűnt meg, illetve átszervezett formában lett – két évre – a Semmelweis Egyetem kara. Ebben a két évben létezett még a Reumatológiai és Fizioterápiás Tanszék.

A négy orvosegyetemen művelt alapszakmák már a kezdetektől – érthetően – nem jó szemmel nézték, az ötödik, sokszor általuk nem is egyetemnek tartott intézmény működését. Ez valamennyire jogosnak is tűnhet, de amikor 1961-től úgynevezett „külső” tanszékek sora kezdett létrejönni, az érvelés okafogyottá vált. Hiszen a jobbára az országos intézetek bázisán létrejött oktatási egységek olyan szakmákat képviseltek, amelyek a négy egyetemen nem is léteztek.

A 70-es, 80-as, 90-es években az OTKI (OTE, HIETE) nyolc akademikust (Hollán Zsuzsa, Pálos Á. László, Pásztor Emil, Tariska István, Eckhardt Sándor, Vízi E. Szilveszter, Gáti István, Petrányi Győző) tudhatott tanárai között. És ezek közül hat „külső” tanszékeken tevékenykedett!

Táblázatunk ismerteti az 1979-ig életre hívott tanszékeket – melyeket aztán még több is követett. Látható, hogy a reumatológia szakmája igen megtisztelő módon 1971-ben az első olyan diszciplína volt közöttük, amely témáját tekintve nem volt képviselve a budapesti orvoskaron. Ez adott lehetőséget arra, hogy az egyetemokről reumatológiai szempontból teljesen képzetlenül kikerült orvosok szakképzése során országosan egységes szakképzést lehessen érvényre juttatni, természetesen a korábban működött továbbképzés emelt szintű folytatásával. Ezt a munkát alapozta meg Bozsóky Sándor a tanszék első vezetője, majd 1984-től e so-

rok írója igyekezett folytatni a fent említett megszűnésig. Közben sikerült a három vidéki egyetemen az önálló tanszékeket kialakítani. A szakképzés azért is decentralizálódott, mert a tanszék korábban az OTKI-ban elhelyezett Országos Szakképesítő Bizottsággal (OSZB) hivatalból szoros és eredményes kapcsolatban volt. Tehát Budapesten 31 évig létezett önálló reumatológiai és fizioterápiás tanszék, s mint ismeretes manapság a III. számú Belgyógyászati Klinika Reumatológiai Csoportjának részlegei látják el a megmaradt, már nem országos jellegű feladatokat.

DR. GÖMÖR BÉLA

A Szabolcs utcában 5 intézet és 8 klinika működött. Az 1961 és 1979 közötti „külső” intézetek megalapítási sorrendjük szerint, zárójelben a bázisintézmények, az egykor jól ismert rövidítéseikkel:

1961	Munka-egészségtani	(OMI)
1962	Élelmezés-egészségtani Közegészségtani és Járványtani	(OÉTI) (OKI)
1963	Tüdőgyógyászati	(Országos Korányi TBC)
1964	Gyermekegyógyászati	(Heim Pál Kórház)
1968	Neurológiai (1969-től Pszichiátrai is)	(OPNI)
1969	Stomatológiai Traumatológiai	(Központi Stomatológiai Intézet) (Országos Traumatológiai Intézet)
1970	Gyógyszerészeti Haematológiai Onkopathológiai	(OGYI) (OHVI) (Országos Onkológiai Intézet)
1971	Reumatológiai és Fizioterápiás	(ORFI)
1977	Idegsebészeti Klinikai Onkológiai	(OITI) (Országos Onkológiai Intézet)
1979	Mellkassebészeti Trópusi Egészségügyi	(Országos Korányi TBC) (László Kórház)

Meghatározás Alexander von Schönburg: *Pénz nélkül gazdagon – avagy a stílusos elszegényedés művésze* (Holistic Kiadó, Budapest, 2005) című kötetéből:

„Vitamintabletták

A nyugati félteke egyre több lakója próbálja meg vitaminban szegény, zsírban gazdag táplálkozását vitaminok szedésével kompenzálni. Észak-Amerika lakosai kiemelkedően sok vitamint fogyasztanak. Mivel a májnak az a tulajdonsága, hogy a fölösleges vitaminok nagy részét kivoálasztja, és a »húgyvezeték-autópályán« keresztül kiüríti, a világ legdrágább vizelete az amerikai.»

Engelsz József (1928–2009) ötvösművész pályaképe

„Mindenfajta alkotás az emberért történik...”

Engelsz József pályája kezdetét modern közteri alkotások, plasztikák és szobrok, valamint ékszerek jelzik. Később a szakrális, valamint az ősi magyar mondavilágot megjelenítő témák felé fordult. Szülővárosában, Répcelakon – a római katolikus templomban, a könyvtárban, a múzeumban és a városházán – található művei mintegy keresztmetszetét adják életművének. Művészi munkássága Répcelakról indult, és a művész élete alkonyán ide tért vissza, hogy elkészítse utolsó jelentős művét – a keresztutat – a Szent István-templom számára. Engelsz József következetes, akkurátus, szakmáját tökéletesen művelő, az anyaggal biztos kézzel bánó, munkája által edzett, a világ dolgaiban tájékozott, humánus ember volt. Életének középpontjában a munka, a művészi alkotás állt.

Az életút nagy vonalakban

Engelsz József 1928-ban született Répcelakon, 12 évet töltött a településen, ahol édesapja borbélymesterséget űzött. Puritán nevelésben részesült, gyermekkorában – mint a többi falusi gyermek – korán dolgozni kezdett, állatokat gondozott, mezei munkát végzett. Középiskoláit Győrött, a Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumban kezdte meg, majd jött a háború. A háború végén befejezte tanulmányait, és vagongyári munkásként kezdett el dolgozni, fémöntő mestervizsgát tett. Az Iparművészeti Főiskolán Borsos Miklós, Kossuth- és Munkácsy-díjas szobrász és grafikus volt a mestere, „akitől a nemes anyagban való gondolkodást és az anyag iránti tiszteletet tanultam” – nyilatkozta.

A főiskolán ismerkedett meg az ötvösséggel. Az ötvenes évek második felétől a modern magyar fémművesség és ötvösség egyik megújítója volt. Munkái létrehozásában az ötvösművészet azon kiviteli technikáit alkalmazta, amelyek elsajátítása a mesterségen belül is a leghosszadalmasabb. A vele készített interjúk-

ban szinte mindig hangsúlyozta a fémművesség ágainak szoros kapcsolatát, a művészeti területhez kapcsolódó fizikai munka fontosságát – amelyben szintén örömét lelta.

1969-ben hívták meg az Iparművészeti Főiskolára tanítani, amelynek 1973-ban tanszékvezető tanára lett.

Életműve két szerves és elválaszthatatlan részből áll, egyik az alkotói, másik a művészpédagógusi. Pályájának szerves részét képezi mintegy 100 tanítványa, akik művésztanári pályafutása során a keze alól kikerültek. Egykori kollégái és növendékei a „Részkor” című kiállítással köszöntötték 1999 novemberében az akkor 70 éves mestert az Iparművészeti Múzeumban.

Érmeivel már 1961-ben önálló kiállítással jelentkezett, majd számos rézdomborítást, köztéri szobrot, épületszobrot készített. Ékszerei olyan miniatűr szobrocskák, amelyek tükrözik az általa képviselt ötvöstechnikát. Munkásságát kétszer 1964-ben és 1971-ben tüntették ki Munkácsy-díjjal, míg működését 1977-ben érdemes művész címmel és számos más kitüntetéssel díjazták.

Művészetének alakulása

Az ötvösség a nemesfémek művészi megmunkálása; körébe tartozik az ékszerek, használati tárgyak és díszedények előállítás. A fémek megmunkálása igen régi keletű, az ötvösség szinte egyidős az emberiséggel, hiszen az ember önmagát díszítő kedvére már az ősnépeknél is találunk példákat. Az arany a természetben tisztán is előforduló fém, ezért ez volt a legősibb ékszerek, karperecek, karikák stb. egyik nyersanyaga. A prehisztorikus leletek között előkerültek az arany és az ezüst természetes keverékéből, az ún. elektrónból készült ötvöstaragyak is. A görögök az aranyat és az ezüstöt már ötvözték.

A magyar művészet korai történetéből éppen az ötvösség rendelkezik a leggazdagabb leletanyaggal, hagyományokkal. A honfoglalás kori sírokból ugyanis díszes tarsolylemezek,

Honfoglaló Árpád – cizellált vörösréz domborítás

szíjvégek, övcsatok stb. kerültek napvilágra.

A 20. századi ötvösművészet a két világháború között a kor hivatalos ízléséhez, a neobarokkhoz kötődött. Ebben az időszakban a korábbiakhoz képest alig akadt munkájuk a még működő ötvösöknek. A legfontosabb megrendelő most is, mint korábban, az egyház volt: kelyhek, úrmutatók, tányérok, kisebb nagyobb felszerelési tárgyak készültek. E korszak legjelentősebb képviselője Csajka István ötvös volt. 1945 után az ötvösség helyzete alapvetően nem változott. Az új korszak vezető művészei kezdetben zavarban voltak az ötvösség feladatának, a társadalomban elfoglalt helyének megítélésében. Sokuk tudatában a szakma „kincsképző” tevékenysége kísértett, s ennek súlyos ára volt: a nagy hagyományokkal rendelkező szakág művelése visszafejlődött. A régi technikák – amelyek nemzeti örökségünk részét képezték – a szakmai emlékezet, a tapasztalatok át nem adása miatt veszítették el jelentőségüket, régi rangjukat. Pedig a személyes ékszerek készítése, a nemes díszítőanyagok alkalmazása és a zománcozás fontos minden korban. Mivel nem ápolták, művelték a diszciplínákat, több szakma olvadt be az ötvösségbe: a díszkovácsolás, a zománcművesség, a vésnökség, a lakatosság, a szerszámkészítés, az öntés, a mintázás stb.

A legnagyobb változás az 1950-es évek elején következett be, amikor az ötvösség újra a politikai reprezentáció szolgálatába lépett. Az ötvö-

söktől egészen mást vártak, mint a társzművésztől, kisebb-nagyobb dísztárgyak – tálak, dobozok, serlegek – készítését, és természetesen Rákosi Mátyás születésnapja volt az alkalom, amikor valósággal dísztárgyhalmazzal árasztották el az ünnepeltet. A zománc mint díszítőanyag azonban ebben nem kapott meghatározó szerepet. 1956 után kezdte pályáját az új magyar fémműves ötvösséget megteremtők generációja. 1958-ban létrehozták saját szakmai szervezetüket. Az Ötvös Stúdió tagjai ekkor Engelsz Józsefen kívül Péri József, Máté János, Nagy József, Szabó Gyula, Dömötör László, Barabás Lajos, Kótai József, Soltész György, Pölöskei József és Kertész Géza voltak. Ők Borsos Miklós szellemiségén eszméltek fel, és saját útjukat keresték. Néhányan közülük a zománccot mint díszítőanyagot kezdték alkalmazni, így Engelsz József, Péri József, Muharos Lajos. A korszak egyik legjelentősebb hazai tehetsége Engelsz József volt, akinek a nyolcvanas években a cizellált művek nagy korszaka jelentette az ötvöszománcozás kezdeti újraéledését Magyarországon.

A különböző technikákról

Domborítás

A fémlemez legömbölyített végű acélrudacs-kákkal és domború fejű kalapáccsal keményfa, homok- vagy téglaliszttel kevert szurok alapon kalapálással, ütögetéssel alakítják fonák oldalról. A domborítás puha anyagokat használ a fém megnyújtásához. A technológia nem más, mint a színes- vagy nemesfémek hidegen való kovácsolása. Így készültek Engelsz József portrémelegbízásai és ötvösművészeti tárgyai (pl. *Kulacs*, 1977).

Zománcozás

A zománcozás az ötvösművészeti tárgy színezésére, élénkítésére, díszítésére szolgál.

Alapanyaga porrá tört üveg, amelyet fémoxidokkal színeznek. Ismerünk átlátszó és át nem látszó zománccot. Két fő technikai eljárása szerint rekeszzománccot és beágyazott zománccot különböztetünk meg.

A rekeszzománccal úgy készül, hogy a díszítésre szánt felületre az ötvös lapos vagy sodrott és laposra hengerelt huzalból mintákat forraszt. A kontúrminta rekeszeit zománccal kitölti, és kemencében kiégeti. A kiégetés nem egyszerre történik, mert a zománccal anyaga színek szerint

Kék piéta – 1990. ötvös tűzzománc

különböző hőfokon olvad és olvadáskor csöppekké húzódik össze, hűléskor pedig zsgorodik. A rekeszt újabb és újabb zománcreteggel kell megtölteni, amíg szintje el nem éri a fémekelet magasságát. A filigránzománc csupán a minták belső mezőit tölti ki, az „á jour”-zománcnak nincs fémlapja, s így a zománccal töltött rekeszek ablaküvegek módjára áteresztik a fényt. A sodronyzománc magyar zománcozási eljárás, amelynél a minták kontúrjait vékony sodrott huzalokból készítik, s a rekeszeket nem töltik meg színültig zománccal, hogy a kiemelkedő sodronykeret fémes csillogása emelje szépségét. (pl. *Magyar Piéta*, 1998, ötvös tűzzománc)

CIZELLÁLÁS

Ősi fémmegmunkálási módszer, amelynek lényege, hogy valamely képlékeny, felmelegített anyagra felragasztják a fémlemezt. Ezután az ún. poncolókkal, domborító szerszámokkal negatív irányba munkálják meg a fémet. Ez a technika ötvényeken is alkalmazható. Az ötvös-

technikában a fémfelület végső megmunkálása, finom díszítések fémbe vésése, karcolása, csiszolása. Átvitt értelemben, más művészetekben is cizellálásnak nevezik a külső forma virtuóz módon aprólékos kidolgozását. Engesz József alkotásainak zöme ezzel a technikával jött létre, pl. *Honfoglalás*-sorozat, 2003, cizellált vörösréz domborítás; *Madonna Jézussal*, vörösréz domborítás.

Engesz József így vall az általa alkalmazott technikákról: „Szerencsétlenségemre vagy szerencsémre – az majd később dől el – műveim létrehozására azokat a kiviteli technológiákat és technikákat alkalmaztam és szerettem meg, amelyeknek elsajátítása a mesterségen belül is a leghosszadalmasabb.”¹

A művész szimbólumvilága

Engesz József motívumrendszerében történelmi és népi hagyományok szintézisét teremtette meg. Alkotásai témáiban meghatározó, keresztény hite és magyarsága. Minden felületet díszít, de motívumait nem csupán a magyar népművészetből meríti, szkíta szarvasok, magyar tarsolylemez-ornamentika, bronzkori spirálmotívumok jelennek meg. Ősi nagy művészeti korszakok formakincse telítődik új

Zöld piéta – ötvös tűzzománc

tartalommal a munkáiban. Műveire jellemző a burjánzó díszítettség, az üres mezőktől való félelem. Zománcaiban is hajlik a dekorativitás felé. Az egyetemes életfamtívum nagyon sok alkotásán felfedezhető, korai köztéri szobrain és a késői korszakát reprezentáló *Honfoglalás* c. sorozatában is, amelyben a magyarsághoz kötődő legendák, mítoszok és csodák jelennek meg.

„...Rögeszmém, hogy kozmopolita művészetünknek előbb-utóbb nemzeti formát kell nyernie, csak rengeteg játékra, kínlódásra és kísérletre van szükség. Nem a népművészetek motívumainak felhasználására gondolok, hanem a tartalom és a forma magyar kapcsolatára...” – írta önéletrajzában.²

Az örök fejlődés és folytonos megújulás jelképének növényi megjelenítése hangsúlyos elem a munkáiban. Kiváló rajzkészsége tette lehetővé, hogy az aprólékos díszítőelemeket a fémbe újratemtse. „...Többször megemlítem munkáim során a rajz szerepét, és valóban, számomra a rajz a gondolat megszületésének forrása. Munkáimat rajzban érlelem, és rajzban oldom meg a kivitel legapróbb részletét. A rajzban már látom a kész mű megjelenését...”³

Térplasztikái

Engelsz József térplasztikái és szobrai a síkokból összetett művek, jellemzőik a zománcozott és a cizellált motívumok együttes használata. A rézlemezek síkjából a szerkezeti elemeket kiemelő zománccal életet ad a fémnek, organikus, megszólító erejű plasztikát teremtve. Az anyagot nem rendeli alá a mondanivalónak, az anyag nem kifejezője, hanem hordozója egyben. Tér- és épületplasztikái gyakran archaizálnak, sajátos organikus és geometrikus formákból épülnek fel. A répcelaki városházán található *Kórus* c. zománcozott faliképen egy síkon belül lemélyített reliefre éget zománccokat. Mélységgel és magassággal játszik, a sínek és síkok változatosságát teremti meg.

„A módszer, melyet a szegedi Életfánál alkal-

Dávid – forrasztott sárgaréz plasztika

maztam először, hogy két síklemez közé, melyeket előzően a rajz kontúrjai alapján kivágtam, egy harmadik lemezt hajlítottam, és azzal derékszögben összeforrasztottam. Ennek alapján a pozitív-negatív formák játéka könnyedséget biztosít a mű megjelenésének”⁴ (*Életfa*, 1966, vörösréz forrasztott; *Zománccos térplasztika*, 1971, vörösréz, forrasztott, cizellált).

Szagrális művei

Titus Burckhardt művészet- és vallástörténész szerint a szagrális művészet „nem csupán vallásos témát feltételez, hanem formái a szellem időtlen tartalmát tükrözik vissza, és képes az embert a tények világából kiszakítani azáltal, hogy a teremtést szimbolikusan utánozza”.⁵ Engelsz József pályájában meghatározó ívet jelentenek a szagrális művek, szeretett témája az egyházművészet, ez jelentette számára a tiszta művészetet. Hívő emberként átütő erejű vallási témájú, a túlvilág felé mutató műveket alkotott. Mint ahogy a *Honfoglalás* c. sorozatánál is látjuk, a művész vis-

szatér a nemzeti múlt gyökereihez, az ősmagyar mondakörhöz, így a keresztény misztériumot tükröző műveiben visszakanyarodik az európai kultúra születéséhez. Az egyetemes kereszténység gondolatvilágából alkot képeket, szoborképeket: Madonnákat, piétákat, corpusokat. Olyan tárgyakat akart készíteni a templomokba, amelyek segítenek a hívő ember elmélyülésében.

Cséfalvay Pál kiállítás megnyitójából: „Engelsz József le akarja nekünk lopni a mennyország szépségét azon a csatornán keresztül, ahogy az ő szeme és szíve látja. Jézustól tudjuk, hogy a mennyország erőszakot szenved. Csak az erőszakosak juthatnak be. De mennyi erő és erőszak kell ahhoz, hogy a mennyországot egy kicsit megnyithassuk! Mennyi önlegyőzés, mennyi birkózás az anyaggal! Engelsz minden kalapácsütése, minden megrezdülő réz az ő harangozása. Minden zománccsistergés mind az égi erők muzsikája, legyen az égi harsona, vagy

Utolsó vacsora – ötvös tűzománc

mennydörgés. Minden művészeti alkotásban ott az isteni, amire megvan bennünk a rezonancia.”⁶

Szagrális művei országos elismerést hoztak számára, vele nyitották meg az esztergomi új kincstár épületét, tárlata volt a Keresztény Múzeumban. A II. János Pál pápának Szombathelyen átadott ajándékok egyike volt Engelsz József Szent Mártont ábrázoló alkotása. 2008. évi répcelaki kiállítását a Szent István-templomban dr. Korzenszky Richárd, a Tihanyi Bencés Apátság perjele nyitotta meg.

Művészetének értékelése

Engelsz József több mint 50 éves alkotói munkásságával kiteljesedett életművet zárt. Részes a magyar művészettörténetnek, a gazdag magyar kulturális örökségnek. A hazai ötvösművészet egyik legmarkánsabb egyénisége, megújulásának egyik elindítója volt. Az ötvösséget, a fém művészetét összekapcsolta a hagyományos szobrászattal. Sokoldalú, kísérletekben bővelkedő művész volt, otthonosan mozgott az épületplasztika, a táblakép-zománcozás, a

dísz tárgy- és ékszerkészítés világában. Kiválóan ismerte anyagát és alakítási eszközeit, szakmai felkészültsége példátlan volt. Mesterséget tanult, és a mesterséget művészetté fejlesztette.

A répcelaki templomban látható művei az európai kultúrát, a kereszténységet és a magyarságot jelenítik meg. Az ott látható műveire a nyugtalan keresés, a források megtalálásának a vágya jellemző. Amikor ezekre rátalál, rámutat, hogy nem vagyunk gyökértelenek az elanyagiasult világban. Alkotásai segítik az embereket, hogy fel tudjanak tekinteni az égre, közelebb kerüljenek a keresztény tanításhoz.

Töprengjük el Engelsz József valamennyi-ünkhöz címzett üzenetén: „...A művészet nem munka, nem foglalkozás, a művészet életforma. A művész olyan ember, aki önként zárja ki magát az adott társadalomból, hogy szabad lehessen. A művészet, az alkotás folyamata csak kívülről látszik élvezetnek vagy passzióknak, valójában keserves kínlódás, állandó kételkedés és csalódás önmagunkban.

A művészet még önmagát is megkérdőjelezi. A műalkotás, az igazi műalkotás nem azért művészet, mert stílusában tartozik valahová, vagy ráütik a korszerűség formajegyzeit, hanem azért művészet, mert megjelenési formája tökéletesen fedi az alkotó érzelmeit és mesterségbeli tudását. A művészet nem a stílusjegyeiktől érték, a Művészet Kvalitás...”⁷

Engelsz József személyében olyan nagy formátumú alkotó élt köztünk, akinek iskolateremtő munkássága a magyar ötvösművészet megújításához vezetett oly módon, hogy modern formát adott egy ősi elemekből építkező ikonográfiának.

Jegyzetek

1. Koczog Ákos: *Engelsz József*. Corvina Kiadó, Budapest, 1980, 9.
2. idézett mű (i. m.) 24.
3. i. m. 14.
4. i. m. 36.
5. Martos Gábor: *Ars Sacra – A szentség erejének sugárzása. Múzeumcafé* 2008/9: 42–53.
6. Cséfalvay Pál kiállítás megnyitója. Elhangzott: 2004. 6. 4-én a répcelaki Szent István-templomban.
7. Engelsz József ötvösművész kiállításának katalógusa. Gödöllői Galéria, 2004.

A fotóreprodukciókat Garam Kálmán készítette.

SZÓRÁDI ENIKÓ
népművelő, Répcelak

BIF 2

2011. február 25–26-án Visegrád adott helyet a Budapesti Immunológiai Fórumnak, mely a Semmelweis Egyetem BIK-ben működő reumatológiai oktatási egységének szervezésében mint kötelezően választható tanfolyam zajlott le. Az érdeklődés a vártnál nagyobb volt, több mint kétszáz résztvevője volt a rendezvénynek. A tanfolyam célja a transzlációs medicina szemléletének terjesztése mellett a klinikai immunológia megértéséhez nélkülözhetetlen immunológiai alapfogalmak és az immunmoduláció különböző módszereinek áttekintése volt. Elsősorban a gyakorló klinikusok számára kívántunk a mindennapokban is hasznos ismereteket nyújtani. Ezt sikerült magas szinten biztosítani, előadónak megnyerve Ligeti Erzsébet akademikust, két németországi egyetemi tanárt, továbbá 17 elismert hazai szakembert. Szó volt többek között fertőzések immunológiájáról, csontimmunológiáról, genetikáról és az immun-laborvizsgálatok értékeléséről is.

Hogyan lehetséges ilyen célkitűzés és ilyen érdeklődés, amikor a hasonló témákkal foglalkozó rendezvényeknek se szeri, se száma, és magunk is megszerveztük már egy alkalommal a Budapesti Immunológiai Fórumot 2009 novemberében?

Számos más tudományterülethez hasonlóan az immunológia is rohamosan fejlődött az elmúlt két évtizedben. Csak néhány példát említve, a limfociták génátrendeződésének pontosabb megismerése, az antigénbemutatás mechanizmusának feltárása vagy a citokinek pontos jellemzése jelentősen gyarapították ismereteinket. A genetikailag módosított állatmodellek vizsgálata, a sejtbiológia és a molekuláris biológia eredményeinek alkalmazása jelentősen hozzájárult az immunológia fejlődéséhez. Az immunológia iránti nagy érdeklődést mutatják a magas impaktfaktorú folyóiratok, nagy nemzetközi konferenciák, jeles szakkönyvek.

Az utóbbi években az orvostudomány minden területén hódító tudományos módszer a transzlációs medicina, melynek lényege az alapkutatás eredményeinek lefordítása, alkal-

mazása a napi klinikai gyakorlatban. A „benchto bedside” szemlélet különösen azokon a területeken terjedt el, ahol a biotechnológia és az innovatív gyógyszergyártás a leginkább jellemző. Az immunológiában jó példa a transzlációs szemléletre Marc Feldmann professzornak és munkacsoportjának 1989-ben a *Lancet* folyóiratban megjelent közleménye, amelyben a TNF-blokkoló antitestek in vitro IL-1 termelést gátló hatásáról számolnak be. A szerzők előre látva megfigyelésük potenciális jelentőségét, a közleményben megemlítik, hogy a TNF-blokkolás terápiás hatású lehet rheumatoid arthritisben. Az idő igazolta őket, ma már tudománytörténeti jelentőségű munkájuk elindította a TNF-blokkolás útját a klinikai vizsgálatokon át a napi klinikai gyakorlatig.

Az immunológia rohamos fejlődése lehetővé teszi a betegségek patomechanizmusának jobb megismerésén túl új gyógyszerek bevezetését is. Az utóbbi években a gyulladáscsökkentő reumatológiai kórképek kezelésére számos új gyógyszer került forgalomba, és további szerek megjelenése várható. Az új gyógyszerek megjelenése jelentősen megváltoztatta mindennapi tevékenységünket. Immunológiai folyamatok ismerete nélkülözhetetlen mind az újabb, mind a régebben alkalmazott gyógyszerek hatásmechanizmusának megértéséhez. Az új gyógyszerek megjelenése természetesen kiváló lehetőség a klinikus számára, az eddigieknél lényegesen nagyobb hatékonysággal gyógyíthatjuk betegeinket. Ugyanakkor komoly kihívást is jelentenek az új gyógyszerek, hiszen alapos immunológiai ismeret szükséges a hatásmechanizmus, mellékhatások, gyógyszerköölcsönhatások megértéséhez. Szükség van tehát a korszerű immunológiai ismeretek érthető és gyakorlatorientált oktatására, természetesen nem nélkülözve az elméleti ismereteket sem.

A fórumot követően számos pozitív visszajelzés érkezett, sokan jelezték, hogy örömmel vennének részt hasonló színvonalú rendezvényen. El is kezdjük szervezni a BIF 3-at.

DR. NAGY GYÖRGY

Az elme gyógyítása

Jókai Mór *A debreceni kastély* című történelmi novellájában (Jókai Mór: *A debreceni kastély*. In: *A huszti beteglátogatók. Történelmi elbeszélések*. 2. kiadás. Móra Kiadó – Kárpáti Kiadó, Budapest–Uzsgorod, 1982, 32–126) a cselekmény Debrecenben játszódik a törökkor végén, amikor a város igyekszik fennmaradni a két nagyhatalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom szorongatásai között. A város igyekszik őrizni semlegességét, ám forrófejű fiataljaik egy csoportja ezzel nem ért egyet. A városon kívül, a láp közepén találkoznak egy üres kastélyban, ahová egy hatalmas vihar elől (a lápon úszó sziget révén) bemenekül egy pásztorfiú, és a kéményen bemászva, a kandallóban rejtőzködve tanúja lesz egy összeesküvés-szerű megbeszélésnek. Kalandos körülmények között menekül el, és nagy jutalmat remél, ha a látottakat hallottakat elmondja a nagyhatalmú főbírónak, a városi politika formálójának. Az elbeszélés mellékszála, hogyan kezelték a korban az elmebetegeket, hogyan viszonyult hozzájuk a „nyugati tudomány” és a török vallási kultúra. Íme az illető rész az elbeszélésből (97–105):

„Bíró uram, zendülés van a kastélyban!

– Nono, fiam – inté őt szelíden a bíró –, elől kezd, amit mondani akarsz. Ki fia vagy?

– Azt nem tudom. Hanem én vagyok az a Szulali, aki hazajöttem török rabságból, mostan pedig vagyok gulyásbojtár a város szolgálatában.

– Honnan jössz?

– A tilalmas kastélyból, annak is a kéményéből, ahogy érezheti kegyelmed rajtam.

– Hogyan jutottál oda?

– Tündérsziget vitt oda, az hozott vissza, nyulak, őzek híttak be, boszorkányok zártak be: harámbanda mulatott előttem, utoljára tüzet raktak alattam, s felfüstöltek.

– S mit csinált ott az a harámbanda?

– Tanácsot tartott, gyűjtogatást végzett, emberhalált határozott.

– Nem láttad arcaikat?

– Csak amikor a kémény alatt ellépdégéltek. Hatvannégy férfi volt és egy asszon. A hatvan-

negyedik még csak gyermek, arra ráismertem.

– S ki volt az?

– A kegyelmed úrfia volta az, Vince úrfi, az asszonyt néniének szólította, a harámbasa pedig feleségének.

– S mit csináltak ott vele?

– Feleskették, hogy őket sohasem fogja elárulni, azután megparancsolták neki, hogy a diákságot szerezze meg nekik, és hogy bíró fia lévén, a tanács végzéseit mindig tudassa velük.

– S mi szándékuk van az összeesküvőknek?

– Nagy és gonosz szándékaik vannak. Mindenkinek van handsárja, kardja, puskája és két mordálya. Puskaport, fegyvert, pénzt, ruhákat a pincében tartanak, föld alatti úton jönnek és mennek. Ezt mind elmondták Vince úrfinak ott, én hallgattam.

– S ki ellen volt intézve az összeesküvés?

– Mind a két félre: a németre is, a törökre is. A németek és a törökök békeséget kötöttek, hogy egymást nem bántják. A harámbasa azt végezte, hogy ő maga legényeivel felöltözik egyszer német vasasoknak, akkor a váradi török urakat fogják pusztítani. Azután, ha abból visszajönnek, megint felöltöznek török ispahiknak, s a szatmári német urakra rontanak, azokat mordályégetik fel és így tovább, míg csak a török meg a német megint újra meg nem haragszik s össze ne kap.

– Elbeszélted már ezt valakinek másnak?

– Nem biz én. Ide jöttem vele egyenesen.

– Hát csak maradj itt, fiam, mindjárt teszek felőled rendelést.

– Igyártó Mihály uram rögtön küldött egy darabontot doktor Tóbiáshoz.

– Doktor Tóbiás hírneves orvosa volt akkor Debrecennek, künn járt akadémiákon, s háromszögletű kalappal, csatos cipővel jött haza, kisujjában hordva mindazt, amit Hippokratész óta Paracelsusig feltaláltak a természet bűvárai, s csodakúrákat tett a „syrupos diacodion”-nal.

Amint doktor Tóbiás megjelent bíró uram előtt, az így szólt hozzá diákul, Szulalira mutatva:

– Ecce miserum vesanum. (Íme, egy szegény tébolyodott.)

És azután latin nyelven folytatták egymással az értekezést.

Doktor Tóbiás sokszor emlegette, hogy ő külföldön milyen csudálatos úton-módon látta, tanulta az őrületek kigyógyítását, sajnálva nagyon, hogy e tudományának hasznát Debrecenben nem veheti, miután e próza városban olyan ritka az őrületségi eset, hogy nem érdemes krónikába írni: aminek oka valószínűleg az, hogy sík, lapályos földön, kivált amely bőven termi a kenyeret és szalonnát, nehéz valakinek az elméjét úgy megerőltetni, hogy fölháborodjék.

Annál jobban kellett örülni Tóbiás doktornak az előforduló eseten, hogy íme akadt valahára egy, akin bebizonyíthatja tapasztalatait: ennek is Törökországban kellett felnőni, hogy annyira kifiamodjék az esze, miszerint azt képzelje, hogy ő rettenetes összeesküvést fedezett fel a pusztá kastélyban.

Ebből a rögeszméből kell Szulalit kigyógyítani.

Szulalit mindjárt el is vezették a városi kórházba, ott egy külön szobát rendeltek neki, vasrácsos ablakkal, s két erős fogdmeget mellé, halán dühösködési rohamai jönnének.

Doktor Tóbiás legegyszerűbb is azon metóduson kezdé, hogy a kezére bízottat egy ördögi apparátus alá állíttatá, mely állt egy bádogedényből, amiből egy szivacson át minden tíz másodpercben egy csepp víz hullott annak a feje lágyára.

Szulalinak nem tetszett ez a tréfa: akkor aztán megkötözték. Akkor aztán elkezdett ordítani, s akkor még jobban megkötözték.

Az ordítás kihallott az utcára: kofák, gubás népek naphosszant elhallgatták azt, s minden ember megtudta, hogy a „bolond Szulalit” gyógyítják odabenn, vizet csepegtetnek a fejére, de attól sem jön észére.

Két hét múlva doktor Tóbiás jelenté bírouramnak, hogy a csepegtetőkúra használt Szulalinak, most már igen csendesén viseli magát.

– Hiszi-e még, hogy a kastélyban volt, és holmit látott?

– Erre az egyre esküszik, hogy igaz.

– Akkor még őrült, csak tessék ő tovább kúrálni, amíg „ebből” ki nem gyógyul.

Akkor aztán doktor Tóbiás más metódust kezdett. Telerakta Szulalit hólyaghúzó flastromokkal. Most kezdett el aztán még csak Szulali

ordítani, hogy a harmadik utcára is elhangzott.

Hanem azért a bőrét otthagya, de a meggyőződését nem változtatá:

– Ott voltam, láttam! A szentekre, a prófétákra!

Aztán elkezdte vele doktor Tóbiás azt az experimentumot, hogy adott neki gyomorlázító szereket, olyan apró adagocskákban, hogy kitörésre sohase kerüljön a dolog, hanem a gyógyszer folytonos émelygésben tartsa a beteg gyomrát.

Ez átkozott tréfa ellen minden erejéből protestált Szulali, s minthogy jószántából sohasem akarta bevenni azt a gonosz decoctumot, minden kávéskanálnyi bevételéhez nemcsak az orvosságot, hanem őt magát is fel kellett rázni s a száját felpeckelni, s úgy beletölteni.

Ez sem használt: még erre sem akart a kastélyban látottaktól eltérni.

Ekkor az orvos a koplaltatáshoz folyamodott. Nem adtak a páciensnek egyebet, mint vízben főtt sóskát, mely igen jó vértisztító.

A kéthetes kúra vége felé Szulali bégetett, mint a birka, s azt már elismerte, hogy a fűvéstől toklyó vagy ürü lett belőle, de a kastélyban látottaktól még akkor sem tárgított.

Doktor Tóbiás pedig idestova már a fenekén volt a tudományának.

Még egy kísérlet jutott eszébe.

Hallott és olvasott róla valamit, hogy valahol valaki zenével gyógyítá ki az őrületet, s föltevé magában, hogy ezt megkísérli.

Volt ugyanis a kórháznak valami gyarló, négyoktávos orgonája, ami azóta, hogy az épület megszűnt kápolna lenni, nem használtatott egyébre, mint a kántor által orgonázási kurzusra ajánkozott tanulóifjúság begyakorlására.

Doktor Tóbiás azt találá ki, hogy Szulalit egy olyan szobába vitette, melynek ajtaja ez orgonás szobára nyílt, s megkérte szépen a tanárokat, hogy engedjék meg a tanulóifjúságnak, hogy felváltva éjjel-nappal folytonosan orgonáljanak ottan.

Ez használt.

Huszonnégy órai zenegyógykezelés után égre-földre esküdött Szulali, hogy soha életében tájékára sem volt a kastélynak, azt sem tudja, van-e, nincs-e a világon, csak eresszék ki innen.

Doktor Tóbiás mint tökéletesen kigyógyultat adhatta át a világnak. Hanem azért már Szulali híre meg volt alapítva a környékben: csak „bo-

lond Szulali"-nek nevezte őt azért minden ember.

Szulali korántsem hogy meg lett volna elégedve azzal a jutalommal, amit elárult titkáért a debreceni bírótól kapott, sőt inkább egyre azon törte a fejét, miként bosszulhatná meg a rajta elkövetett méltatlanságokat, másodsor pedig, hogy egyúttal miként fordíthatná haszonra azt a tudományt, amit neki tán csak mégsem hiába adott kezébe az a kegyes dzsinn, aki őt a kastélyba elszállítá, s onnan megint visszahozta, mint a Majmuna szellem Badrul Budur herceget egy tevébőrön.

Ha nem kellett a titok a hazai előljáróságnak, majd megveszi azt a váradi basa drága pénzen.

Várad akkori basája, Asszán, igen kegyes ember volt. Minden köntöse tele volt írva belül az Alkorán aranymondásaival: ő valóban testén viselte a török szentírást.

Ez ájtatos hangulat egész a babonáig ment nála, s tudni való, hogy a törökök vallásos babonái közé tartozik az, hogy ők az örülteket olyan szenteknek tartják, kiket a próféta kiválasztott, hogy a saját lelküket kivegye belőlük, s valami dzsinnek a lelkét parancsolja beléjük: azokból tehát angyal vagy ördög beszél, de mindenesetre magasabb szellem, akit tisztelni és rettegni illik. Akit a tébolyodott megszólít, annak meg kell előtte állni, és kívánságát kielégíteni, gorombaságait eltűnő, és semmivel vissza nem torolni, vagy éppen megütni. Mert akkor egy föld feletti szellemet ütne meg az ember, s az majd bosszút állna megverőjén.

Asszán basa tehát, midőn egyszer kapuján ki akarna lovagolni, egy szurtos embert lát maga előtt, ki e szavakkal állja útját:

– Méltóságos úr, én vagyok az a Szulali, akit a gonosz debreceniek bezártak a bolondokházába, megkínóztak, kiéheztettek, vízzel csepegtettek, utoljára dudával gyötörtek, hallgasd meg az én szavaimat, mert nagy hasznod lesz neked azokból.

Asszán basa mindjárt leszállt a nyeregből, amint Szulali azt mondta, hogy őtet a bolondokházából eresztették ki, s kérte, hogy parancsoljon vele, mire van szüksége.

Szulali elkezdte előtte mesélni, amik vele történtek.

Mikor azt elmondta, hogyan jött neki helyébe a kastély, a basa leveté felső kaftányát, s szent borzalommal teríté a beszélőre.

– Íme, fogadd, legyen köntösöm a tiéd. Mi kell még, jámbor őrült?

Szulali mesélt tovább a szelíd fenevadakról, a rejtélyes szobákról, az összeesküvők terveiről, s mentől tovább beszélt, annál jobban meggyőződött Asszán basa afelől, hogy neki egy rettenetes felfordult eszű emberrel van találkozása, s csak oldozta le magáról dolmányát, övét, turbántekercsét, azt mind a beszélőre rakta át, még a papucsait is lehúzta lábáról, s azokat is saját kezűleg Szulali mezítlábos talpai alá rakta.

Mikor végre ez ama tervet adá elő, mely által a két császárt újra egymás ellen akarják ingerelni, akkor könyörögve szólt a basa Szulalihoz:

– Édes atyámfia, jámbor eszeveszett lélek, ha azt kívánod, hogy az utolsó két darab ruhámat is odaadjam magamról, úgymint az inget és a salavárit, akkor kérlek, cseréld meg velem a te alsó köntöseidet, nehogy csúfra maradjak itt annyi nép előtt az utcán, mert jól tudom, hogy az Alkorán azt parancsolja: ha pedig egy őrülttel találkozol, add oda neki utolsó köntösödet is magadról, ha ő kívánja, mert nagy az a szellem.

Szulali most vette csak észre, hogy itt is mekkora őrültnek tartják őtet, csakhogy a törököknél sokkal keresztyénibb szokások vannak az őrülttel való bánás dolgában.

Nem beszélt tehát többet Asszán basának, hanem megharagudott rá, és otthagya. A köntösöket mégiscsak elvitte a testén: hogyha még egyszer valahová megy, be is bizonyíthatja tanújelekkel, mi történt vele Váradon, nehogy erre is azt mondják majd, hogy bolond fővel képzelte. Mert az a szándéka volt, hogy ha nem kellett a kínált felfedezés először szülnie urainak, a debrecenieknek: ha másodsor kínálva, nevelő urai, a törökök is visszautasíták, majd elmegy vele nagyságos uraihoz, a németekhez, akik vannak a szatmári várban, mert nagy boldogság az, mikor az ember így válogathat az uraiban.

Parancsol vele akkoriban Szatmáron Stahr Fridrik vallon kapitány, ki nagyon bölcs és elővigyázó férfiú volt, amire nagy szüksége is lehetett az ő helyzetében, annyi furfangos magyar, török és erdélyi ellenség tőszomszédságában.

Midőn Szulali a nagyon figyelmes úr előtt megjelent, Asszán basától kapott egzotikus köntösében, s kezdé előadni a történeteket, egész a legutolsó eseményig, egész a Váradon kapott kántusig, hát a vitéz kapitány úr persze hogy semmit sem hitt el neki abból az egész beszédből.

– Hát te azt mondod, hogy a kastély hozzád ment?

– Úgy segéljen uram.

– És azután megint eltávozott tőled?

– Abban a kastélyban debreceni urak hadra esküdtek egyszerre mind a két császár ellen?

– Úgy segéljen uram.

– Ezért téged a debreceni bíró megkínóztatott, a váradi basa pedig saját ruhájába öltöztetett?

– Úgy segéljen uram.

– Ez a fickó engem itt bolonddá tart, hozzátok elő a derest.

Szulali most látta csak át, hogy minden mesének legérdekesebb a harmadik része: esküdött mennyre, földre, nem használt: levetkőztették.”

Az elbeszélésben Jókai valószínűleg saját korának gyógymódjait vetítette vissza a török korba. A 18. században már működtek elmeorvosintézetek, de ott inkább őrizték a betegeket, mintsem gyógyították. A 19. századtól terjedt el a tudományos elmeorvosászat, amikor foglalkoztak a betegségek meghatározásával, kezdték a kórokokat kutatni (főleg az elhaltak agyának szövettani vizsgálata révén), és próbálkoztak a kezeléssel is. Az erőszakos módszerek már ismertek voltak, így próbálták „észhez téríteni” a betegeket. Hideg és meleg fürdők, leöntés jeges vízzel, forgószékben szédülés előidézése gyakran szerepelt, mint gyógymód. A 19. század végén, a hisztéria diagnózisának elterjedése után, az ún. „larvált agresszió” számított eredményes gyógyításnak, hiszen ilyenkor a betegek „feladták” tüneteiket, amelyek gyakran ijesztőek voltak (pl. nem álltak lábba, nem tudtak járni, stb.). Az agresszió gyakran nem is volt nagyon rejtett, pl. az érzékszavakat és bénulásokat áramütéssel (elektromos masszázssal kezelték, ez a módszer az ún. „faradozás”, tehát gyenge egyenáramos ingerlés, a hetvenes évekig használatban volt). Az első világháború alatt és után sok „ideges” panasz alakult ki, pl. az ún. „rázóremegés”, ezek miatt milliókat vettek kezelésbe. A katonaságnál a neurotikusok „szimulánsnak” számítottak (akkor terjedt el a vicc, hogy a reggeli betegszemlénél a katonarvosnak jelentik, hogy a szimuláns meghalt...). A szimuláció fogalma abból származott, hogy a betegségből előnyök következtek, pl. a katonát kivonták a frontról, esetleg leszerelték, vagy a betegsége miatt va-

lamilyen járadékot kapott. Az előny miatt feltételezték, hogy az illető csak tettet, utánozza (szimulálja) a tüneteket. A „gyógyító” agresszió éppen ezért könnyen nyert teret a pszichiátriában. Előbb a vérbaj ún. harmadik szakaszában a paralizis progresszívának nevezett bénulás és leépülés és más szifiliszos tünetek lázterápiája volt ilyen (maláriával fertőzött szúnyogokkal idézték elő a lázat, az osztrák Wagner-Jauregg ezért a módszerért kapott Nobel-díjat, ugyanakkor a neurotikus katonák durva, sok esetben halált okozó kezelése miatt a háború után bíróság elé került). Később az inzulinkezelés váltott ki a betegekben a vércukor esése miatt kellemetlen rosszullétet, végül eszméletvesztést (kómát), amelyet azután cukoroldat vénás beadásával szüntettek meg. Az inzulin-kómát a súlyos betegek (pl. depressziósok, skizofrének) kezelésében használták leginkább. Ezután jött a „sokk” vagy szebb, orvosi nevén a „konvulzió”, előbb kardiazollal váltották ki a görcsöket, majd elektromos áramütéssel. Az elektrosokk a hetvenes évekig a fő terápiás eljárás volt, korlátozott körben (főleg altatásban és izomrelaxánsok mellett, intubálással) ma is használatos. Az ún. „antipszichotikumok” hatására (Szasz, Laing, Basaglia és mások) a nyugati országok liberális fiatalsága az elektrosokk ellen tiltakozott, embertelennek tartotta, ezért sok országban a módszert be is tiltották, vagy nagyon megnehezítették, beszűkítették alkalmazását.

A magyar szépirodalom az elmebetegségekkel vagy a kóros viselkedésformákkal aránylag keveset foglalkozott. Különleges élethelyzetekben (nagy sorscsapások és veszteségek hatására vagy bűntudat miatt) az irodalmi hősök gyakran belebolondultak, beleőrültek, de a tünetek részletezése nem volt divat. *A jövő század regénye* című Jókai-regényben a főhős apja bolondokházába kerül, mert rögeszmésen ragaszkodik találmányához (az ichor nevű csodaanyaghoz, amely azután a fiú közreműködésével Magyarországot naggyá tevő eszközzé, pl. repülőgépek alapanyagává válik). Mikszáth *Sip-sirica* című regényében Druzsba tanár úr is elmeintézetbe kerül, mert a pásztorfiúhoz hasonlóan ő is látott-hallott valamit (a keresztlányát mint főúri szeretőt az elzárt felvidéki birtokon), és azt ő is az illetékesek nyilvánosságára akarta hozni. A magyar realizmus megmutatkozott abban, hogy a társadalom nézőpontja is kapott

valamilyen képviselőt, a feltaláló valóban rögzítményként viselkedik, elhagyja magát, Druzsba tanár úr búskomorra válik, elidegenedik tanártársaitól és barátaitól, nyilvános botrányt csinál.

Tüneti leírást talán egyedül Jókai *A lőcsei fehér asszony* című regényében olvashatunk, amelyben egy nagy erejű vitéz mindig megbénul, ahogy ma mondanánk, pánikba esik a mennydörgés és villámlás hatására, egy szörnyű, életveszélyes viharélménye nyomán.

Az elmebetegségek iránti érdeklődés a pszichoanalízis hatására és jórészt a *Nyugat* közvetítésével indult meg. Csáth Géza (még Brenner József néven) a múlt század tízes éveiben adta ki *Egy elmebeteg nő naplója* című irodalmi esettanulmányát, majd jött Babits *Gólyakalifája* (nyilvánvalóan a dr. Jekyll és Mr. Hyde befolyására), és Karinthy folyamatos tépelődése a bolondság és a normalitás nehéz elkülönítésé-

ről, az önazonosság ingatag alapjairól. A nyugat-európai irodalmat a kórállapotok, lelki tünetek már korábban érdekelték. Schiller *Geistersehere* a paranoia hiteles élménybeszámolója, míg Maupassant *Le Horla* című különös, szinte szürreális könyve az elborulás, a derealizáció kitűnő leírása. Dosztojevszkij egészen különleges affinitást mutatott e témakör iránt, és teljesen eredeti elgondolásokat (megfigyeléseket?) írt le, vagy kapcsolódott más gondolkodókhoz. A második világháborútól kezdve az elmebeteg és a pszichés betegség már a legkülönbözőbb emberi és társadalmi problémák, dilemmák metaforája, szimbolikus ábrázolási módja (csak utaljunk a *Száll a kakukk fészkére* című regényre és még inkább a róla szóló filmre vagy a skizofrének családpatológiai élettörténetét és különös lelki csapdahelyzetét bemutató sok nagy sikerű kötetre).

DR. BUDA BÉLA

Stefan Zweig (1881–1942) a világhíres osztrák író jó barátja volt Sigmund Freudnak (1856–1939). Arképek című tanulmánykötetében írja le, hogy mit észlelt, amikor az utolsó életévében lévő, Londonba emigrált pszichiátert meglátogatta.

Freud súlyosan szenvedett a már évtizedek óta tartó kálvária, az állkapocstáji daganat miatt. Azonban a 83. évében lévő férfi felülkerekedett a szenvedéseken: „Akarata erősebb maradt, mint az alacsonyabb rendű gyötrelmem, amelyet a teste okoz” „Ült íróasztalánál fájdalomtól eltorzult szájjal, és írt utolsó napjáig, megtagadván magától minden altatószert vagy kábító injekciót még akkor is, amikor a szenvedés szétdúlta álmát, pompásan nyugodt, egészséges álmát, amely nyolcva esztendőn át erejének ősforrása volt.”

– Bocsánat a késésért! Most megkezdem szokásos kedd délutáni előadásomat az óvatos közlekedésről.

HIRDETÉS

Svédországi mozaikok

Az alábbi írások szerzője néhány éve tette át orvosi működésének helyét a skandináv országba.

Svédacél

A svéd Ózdon élek. Itt is dolgozom. Nem csoda hát, hogy minden hónapban tanulok valamit a vasról. Kezdjük az elmélettel. Én nem tudtam, hogy a vas különleges elem. Egy este olvasgattunk a feleségemmel. Ez nem közös, hanem afféle párhuzamos tevékenység, hiszen őt csak a természettudományok érdeklik, engem meg csak azok nem. A munkámhoz ugyan felhasználom a természettudományok eredményeit, de otthon, esténként kézbe nem vennék ilyesmit. Szóval olvasunk. Egyszer csak megszólal az asszony: Hát ez hihetetlenül érdekes! Mit olvasol? Kvantumfizikát. Azt írja, hogy a vas nem fordult elő a Földön, minden vas extragalaktikus eredetű, többnyire meteorit meg ilyesmi. De még ennél is izgalmasabb, hogy ha egy atom változik, a vas irányába változik. Mintha minden atom vágya az lenne, hogy vas legyen. Nem megdöbbenő? Különös – mondom –, hogy én meg a *Koránt* olvasom, a Vas szúráját. Azt írja, hogy a vasat Isten küldte le fönről, hogy próbára tegye az embereket: a vas figyelni az embereket, hogy mit készítenek belőle, fegyvert-e vagy kapát, kést-e vagy orvosi műszert, és a vas tanú az ember ellen vagy mellette.

Öt kilométerre a lakásunktól van egy késő vaskori viking település, feltárva. Skanzenszerűen helyreállították szakemberek és lelkes amatőrök. Ezek össze is szoktak gyűlni nyári hétvégéken és ők olyankor vikingek. Becsületesen kiöltöznek vaskori gúnyába, az öregek gyöngyöket fonnak a szakállukba, vaskori kásákat esznek. Az bennük a legkülönösebb, hogy ők nem valakik ellen őrzik a hagyományokat, hanem csak úgy. Jóban vagyok velük: megmutatták, hogyan készült egy vaskori cipő, egytálétel, egy ing. És a vas. Errefelé a vizek kicsit barnásak a vastól, túrán vasérc fordul ki a földből a bakancs nyomán. Az erdő számtalan vaskori kohót rejt, a terület gyéren lakott, megkímélt. Magam is találtam már vaskori kohósalakot az

erdőben, mikor két ásócsapással tábori vécét rögtönöztem. Mások arab ezüstpénzeket találtak a moha alatt a kilencedik századból, Uppsalában vannak kiállítva. A szerkesztő azt kérte, hogy meséljek, hát ezek a kincsek talán megérnek egy kitérőt.

A folyócska, ami a vaskori település mellett (50 méterre) folyik bele a Nagy-tóba (emez csatornarendszereken és tórendszereken keresztül a Balti-tengerrel közlekedik), szóval a folyócska torkolata egy legenda helyszíne volt a 10. század tájától 1986-ig. Apáról fiúra szállt a rege, hogy a torkolatban elsüllyedt egy viking hajó, tele kincsekkel. A történetet úgy kezelték, mint a többi ilyet szokás: a néprajzkutatók a helyi, archaikus dialektussal együtt a mesét is katalogizálták és múzeumba tuszkolták, mint a tűre felszúrt lepkét. Lekerült a napirendről a hajó legendája. Mígnem aztán nyolcvanhatban néhány tizenéves, akik Thaiföldön megtanultak búvárkodni, megtalálták a hajót. Elképesztő mennyiségű arannyal és főleg ezüsttel. Ez a kincs pedig ma Stockholmban látható.

Most vissza a vashoz. Szóval rekonstruálták a vaskori kohókat meg a későbbieket is (nem volt nehéz, mert van sok teljesen épen maradt a környéken, de ezeréves műemlékekbe mégse lenne ildomos bedurrantani), fogták a helyi vasércet (csak le kell hajolni érte), és hajrá. Van salak is eredeti, van félkész termék is. A vikingek úgy árulták a vasat, hogy a kétökölnyi tömb egyik csücskét megmunkálták szerszámnyélnek. Így a vevő láthatta, hogy milyen minőségű a vas, hogyan lehet alakítani. Otthon kiki maga, vagy a kovácsa segítségével verte tovább, amivé akarta, karddá, ásóvá, satöbbi. Ma a svéd acél fogalom. Míg a 16. században tömegtermelésre álltak rá kézzel, és az eredmény gyengébb lett a középkori minőségénél, a 18. századtól ismét egyre javul a vas minősége. A vaskori vas mégis más. „A fél karomat adnám – mondta nekem egy vasipari mérnök, míg a térdéből lecsapoltam valami ocsmány folyadékgyülemet –, ha tudnám a titkot, hogy ho-

gyan készítették a vasat Krisztus előtt 500 körül (nem tévedés, Északon később volt a vaskorszak). Megvannak az akkori kohók is, megvan a vas, megvan minden. Van egy laborunk, régészekkel, korhű kohókkal, vegyészekkel, és ha összeszarjuk magunkat, akkor sem tudunk olyan jó vasat előállítani, mint ezek itt két és fél ezer éve. Nem tudom, mit tettek bele, vagy mit nem. Ma mi készítjük a legjobb vasat a világon, de ezek a fickók a tökig érő kohóikkal jobbak voltak nálunk.”

Gólyák, avagy La Fontaine I.

Miután a remek magyar orvosok mítosza néhány szaftos stockholmi botrány után szertefoszlott, az általános bizalmatlanság légkörében az illetékesek úgy határoztak, minden Magyarországról érkezett orvost bevizsgálják, és különböző kórházi osztályokon kell bizonyítanunk az alkalmasságunkat, forgó rendszerben. A doktor munkáját többnyire elismerő igazolással jutalmazták, ilyenkor a jelölt mehet a következő megmérettetésre. Némelyeket többhavi kórházi gyakorlatra ítélték továbbképzésekkel. Ezekben a nehéz időkben kerültem a megyei abortuszambulanciára.

Régi szokásom, hogy új munkahelyre kerülve, amikor a betegek nem látják, felfekszem a vizsgálóasztalra, és az ő szemszögükből is megvizsgálom a rendelőt. Mindig lehet egy-egy szemet elvakító lámpa, bántóan megvilágító ablak, figyelmet elterelő apróság, ami még kínosabbá teszi a páciens kiszolgáltatott helyzetét.

Felkecmeregtem hát a nőgyógyászati vizsgálóasztalra, lábaimat gondosan elhelyeztem a lábtámaszon. Orosz kolléganőm, aki Izlandon dolgozik, és valami ráépített szakvizsga végett dolgozik Svédországban, felkacagott.

– Hülyén nézel ki nagydarab férfi létedre azon a priccsen.

– Ne röhögj, pont kényelmes. A hosszú combú svéd nő tehát nem csak egy legenda.

Mint mindig, oroszul beszélünk. Megtehetjük volna svédül is, de ki tudja miért, mi, idegenek, másik nyelvet használunk egymás között, hacsak egy mód van rá. Van ebben valami dac. Visszagondoltam Szmíganra, a szlovák pszichiáterre, akivel kifejlesztettünk egy harmatgyenge szlovák–magyar keveréknyelvet kézzel-lábbal, csak hogy ne kelljen szolgálati

nyelvünkön fecsegni a kávé mellett. De milyen dac ez?

Itt tartottam töprengésemben, mikor megláttam a három gólyát.

– Ájiszü, gólyák! – kiáltottam fel meglepetésemben.

Pont a fejem felett, damilokon és hurkapálcákon lógva, három, kartonpapírból készült, vidám színekkel festett gólya róttá örök köreit az elszívó berendezés keltette légörvényben. Gyerekkoromban Magyarországon keringtek így a húsvétillatú, boglárkaktól sárga nedves rét fölött, kémény, sonka, festett tojás és visító lányok.

– Gólyák, Istenem, hány éve nem láttam gólyát, Izlandon ismeretlen, meg itt is... emlékszem, a Volga árterében – és Tánya elharapta a szót. Leugrottam a vizsgálóasztalról és a főnővérért indultam.

– Persze – mondta a középkorú, szép arcú svéd főnővér, Ingegerd –, persze, a gólya hozza a gyereket, ezt tudjuk. De itt mifelénk nem jár a gólya, jaj, vagyis úgy értem, ez a madár nem él itt minálunk. Persze, hogy ciki, de most mit csináljak?

– Cseréljétek keselyűre vagy sirályra – mondtam komoly arccal, Tánya a számítógép képernyője felé fordult, hogy ne lássuk az arcát.

– Igazából azt hittük, hogy valami különleges sirály – mondta zavartan –, persze, persze, nem maradhat így.

Egy óra múlva a gólyák ott köröztek az abortuszrendelés vizsgálóasztala fölött egymást kergetve, elegánsan rövidre metszett csőrrel.

– Azért valami kell, amit nézegetni tudnak – magyarázta Ingegerd –, valami színes papírrjátékot legalább.

A tücsök. La Fontaine II.

Kislányaim birkózás közben beletúrnak mákos hajamba és az egyik megcibálja a szakállamat, ami az államon már fehér. Tomte vagy – mondja az egyik pimaszul. A tomték a svéd néphit szerint az erdőben, udvarokon lakó apró, ősz szakállú manók, akiknek néha még egy kis élelmet is kitesznek egy apró tányérban. Lehet, hogy a fővárosban már nem élnek, de itt nálunk, észaikon számolni kell velük. Nem léteznek, de nem ajánlatos megharagítani őket – foglalta össze egy felvilágosult páciensem. Tomte vagy, apa, tomté, tomté!

Osztrák kollégám azt mondta, hogy amióta külföldön dolgozik, ötször gyorsabban öregszik. Hát, van benne valami. Zúgolódtunk is, amikor a munkaadónk önismereti tréningre küldött minket, kétszer három naposra, bentlakással. Mi a rossebnek – kezdtük az érvelést – a mi korunkban. Képletekkel számolgatjátok, hogy egy macska vagy egy kutya hány éves lenne, ha ember lenne. Hát tessék: egy közép-európai orvos indexe egy és fél, ezzel szorozd be a korunkat és megkapod, hogy hatvanévesek lennénk, ha svédek lennénk. Mi a rossebnek hatvanéves embereket önismereti tréningre küldeni? Nem hatottuk meg.

Most mit csináljak, ezt nem küldhetem el a munkaadódnak – mondta a tanfolyamszervező a legvégén, a teszteredményemmel a kezében. Ki vele, mi az eredmény – sürgettem olyan arcra, hogy kitalálhatta, mennyire nem érdekel. Hát – vont a vállát – munkapszichológiai szempontból akkor működne optimálisan, ha negyedévenként egyszer bejönnél az erdőből az állatbőrökkel meg a szárított hússal, és patronra meg dohányra cserélnéd a városban. Add ide – kaptam ki a kezéből – ez a papír megment engem a gyermekambulanciától. Ha valamit utálok, az a gyermekgyógyászati tanácsadás az aggódó anyákkal és a fontoskodó nagymamákkal. Diadallal csaptam le a főnök asztalára a dossziémat. Na? Figyelmesen átnézte a munkapszichológiai teszt értékelését. Marhaság – mondta – te nem is ilyen vagy. De soha többé nem osztottak be a tanácsadóba.

Pedig ős szakállal is tudok még tanulni magamról. A legnagyobb kérdés számomra az, hogy budapesti gyerek létemre miért nem álmodom soha Budapesttel. Még akkor sem, ha nappal néha érzem a hiányát. Miért van, hogy ha néha hazaálmodom magam, álmomban mindig mezítláb bóklászom a napégette fűvön, az alkonyat előtti utolsó forróságban, nagyon messze tanyák, és én nem tudom, hol vagyok – a táj alapján Lacháza és Belgrád között bárhol lehetek – de az otthon biztonságát érzem minden sejtemben. Miért?

A megfejtést egy bevásárlás hozta meg. Semmi különös nem vettem, magam azt eszem, amit a svédek, az egyetlen dolog, amit édesanyám gyakran utánam küldött, a brindza volt. Úgy hittem, juhtúró nélkül nem tudok élni. De tévesen hittem, és amikor észrevettem, hogy a hűtőben felgyűlt két kiló, leállítottam a küldeményeket. Ha ritkán hazautazom, akkor tömöm magamba, de itt már nem hiányzik. Ezen morfondíroztam a tejtermékek között. És akkor meghallottam a tücsköt. A vajak mögött volt, legalábbis onnan jött a hangja. Percekig álltam megbabonázva, és lehunyt szemmel hallgattam. Hát persze! Állok a napégette augusztusi lapályon, a távolban település (Fülöpháza? Izsák? Feketics? Szenttamás? – egyre megy), valami botra támaszkodom, és hallgatom a tücsköket. Letettem a kosarat, és elkezdtem lepakolni a polcra. Mezei tücsök nem él Svédországban, csak valami szállítmánnyal érkezhettek. Lepakoltam minden vaját. Most a joghurt közül jött a hang. Félreismerhetetlen, egészséges ciripelés. Lepakoltam a joghurtot, valami hetven dobozzal. Állok a joghurtos poharak és a vajak közepén és már nem tudom, honnan jön a ciripelés. Megjelenik valaki mellettem, bolti munkaruhában, rám néz. Szuáda az, ő süti a bagetteket a boltban, hét évvel ezelőtt érkezett Bagdadból. Elröstellem magam. Visszapakolok.

Másnap ugyanígy. Nem tudtam megtalálni. Harmadnap már azzal az elhatározással mentem a boltba, hogy hazaviszem a tücsköt. Még megfázik, ha a hűtőpult mögötti melegből kiszaladgál a vajak közé. Majd a gyerekekkel kálikát készítek neki, szépen megetetjük, ő majd muzsikál nekünk. Jól megleszünk együtt. A kanyarokat levágva, lihegve megállok a vaspult előtt. Tücsökzene helyett néma csönd. Dermedten állok. –Nehéz volt megtalálni – szólalt meg mellettem Szuáda – kettőnk délelőttje ráment. De már többen szóltak a hang miatt. Aztán meglett. Ez volt itt, ni, ez az alátét. De most jól meg van húzva a csavar.

DR. HANKA JÓZSEF

„Klasszikus: olyan könyv, amit az emberek magasztalnak, de soha nem olvasnak.”

(Mark Twain)

Az előtt a ház előtt

Elég megnézni néhány régi filmet, hogy észrevegyük, anyanyelvünk egy emberöltő alatt is jelentősen változott. Ha elfogadjuk, hogy a változások tendenciája nem csak „romlás” lehet, akkor – hacsak nyelvünk történetét nem akarjuk mindenestől megtagadni –, nem árt, ha elutasítás helyett végiggondoljuk egy-egy felbukkanó új jelenség következményeit. És az eredmény netán még üdvözlendő is lehet.

Nyelvünkben nem volt mindig határozott névelő, mint ahogy a szláv nyelvekben máig sincs. Viszonylag új jelenség tehát, legrégebbi nyelvemlékeink még nem ismerik. Eredetileg a mutató névmás távolra mutató alakjából, az azból alakult ki, az első biztos példa a 14. század elejére esik. Eleinte csak az *az* alakot használták mind magánhangzóval, mind mássalhangzóval kezdődő szavak előtt, utóbbi esetre kialakult egy új változat is: *ab barát, ah ház, ak kert* stb. (Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975, 150). Az írásmód is mutatja, hogy a névelő eleinte még hangsúlyos lehetett. Később hangsúlyát fokozatosan elvesztette, magánhangzóval kezdődő szavak előtt az *az* névelő, míg mássalhangzóval kezdődő szavak előtt a mai *a* változat őse állandósult. Eleink ugyanis sokáig úgy érezték, hogy a szóvégi *z* nem tűnhet el nyomtalanul és „hiányát” írásban egészen a 19. századig aposztróffal jelezték: *a' barát, a' ház, a' kert* stb.

Ebben a folyamatban nincs semmi különleges, a latin sem ismerte a névelőt, a neolatin nyelvek névelői is – a latin *ille, illa, illud* – mutató névmásból alakultak ki. Az igazán érdekes az, hogy a magyarban a névelő nem törli okvetlenül a mutató névmást, hanem vele együtt jelenhet meg: *ez/az az iskola*, illetve *ez/az a ház*. Ragozott alakban pedig a mutató névmás is megkapja a ragot: *ebben/abban az iskolában*, illetve *ebben/abban a házban*. Névtóval pedig így: *ez/az után a ház után*, illetve *e/a mellett az iskola mellett*. Míg az *a/az* határozott névelő csak kivételes esetben hangsúlyos, addig a mutató névmások mindig hangsúlyosak. (A névszói állítmányon van viszont a hangsúly az ilyen mondatokban: *Ez iskola. Az ház.*)

A mutató névmásokat névelő nélkül is használhatjuk. Gyakoribb ez a típus a közelre mutató névmással: *e házban/ház mellett*, illetve *ez iskolában/iskola mellett*. A távolra mutató névmással viszont ritkább, és még ritkább írásban, mivel az írott szerkezetben a mutató névmás helyett – alakilag azonos – határozott névelőt is feltételezhetnénk: *az iskolában*, illetve *a házban*. A megértést ilyen esetekben csak a hangsúly biztosítaná, amit írásban nem tudunk érzékeltetni. Beszédben inkább előfordulnak a névelő nélküli távolra mutató névmások, főleg állandósult kifejezésekben: *az esetben*, illetve *a tekintetben* stb. Nem éppen sűrűn, de hallhatók ilyen kijelentések is: *Eljártam az ügyben, hogy...* (azaz annak érdekében, hogy...). Ami nem azonos azzal, hogy: *Eljártam az ügyben*. Mindent összevetve azonban a névelő nélküli szerkesztés csak marginális jelentőségű, túl sűrű alkalmazása erőszakoltnak, mesterkéltnek hat. Hasonló hatásúak a mára elavult *azon/ezen*, illetve *ama/eme* mutató névmások is. Ma a névelős használat az általános, annak ellenére, hogy ragozott vagy névtós formában ugyanaz a rag, illetve névtó kétszer jelenik meg.

Ám semmi biztosíték nincs arra, hogy a változás itt megáll. Fesztelen társalgásban egyre többször hallunk ilyen szerkesztést: **ez/az a háznál*, illetve **ez/az a ház előtt* stb., vagyis ahol a beszélő „megtakarítja” a mutató névmás ragját, illetve névtóját, mivel a „duplázást” terhesnek érzi, és mintegy átugorja. Ugyancsak nem ritkán hallhatunk gyors beszédben ilyen – természetesen nem tudatos – ejtést: *hazajött *a anyukám*, vagy: *elmentünk *a oviba* stb., azaz a beszélő magánhangzóval kezdődő szó előtt is a határozott névelő rövidebb alakját, egy rövid, elmosódott *a* hangot ejt. Lehet ezeket a jelenségeket egyszerűen hanyagságnak is tulajdonítani, de ha meggondoljuk a határozott névelő kialakulásának történetét, nem biztos, hogy nem a távolabbi jövő szerkezeteit halljuk. Persze a rakoncátlan tárgyak szidására – mint hajdan a szódáslovakéra – akkor is a *zanyád* szolgál majd.

AMBRUS-L. FERENC
gépészmérnök, Budapest

Megérkezés Szójátékiába

Szójátékia nem távoli, képzeletbeli tartományt jelöl, hanem azt az országot, melynek neve Petőfi Sándor korában *Okatootáia*, az 1950-es évek végén a *Csodacsatár* című film *Futbóliája* volt, mostani elnevezését pedig a nyelvünkben és modern művészetekben eluralkodó szócsavarások, szójátékok miatt kapta – tőlem.

A művészet ugyanis a szójáték felé halad... Ezt Szentkuthy Miklós író magyarázta el nekem az 1960-as évek elején, le is írta már 1934-ben *Prae* című regényében. A szójáték felé halad minden ágában: az irodalom és költészet mellett a zenében s a képzőművészetben is. Megtanulhattam ugyanezt Marcel Duchamp írásaiból is, kinek sajátos szójátéktechnikája képzőművészek generációit befolyásolta.

Térjünk vissza Szójátékiába! Rejtő Jenő vagy akár Löwy Árpád egész munkássága idetartozik, alig gyengébbek azonban a „kisebb istenek”! (Olvasójukként nagyon élveztem ezeket a játékokat, valószínűleg, mert Graetzer József *SICC*-én nőtettem fel). A pesti kávéházi, vagy „aszfalthumor” kiemelkedő nyelvi zsonglőr-ködésekkel, bravúrokkal, telitalálatokkal teli. A pesti kabaréban gazdag nyelvi humor burjánzott hazánkban a két világháború közötti időben. Kabarék és kisebb színpadok műsorainak plakátjaira (olykor az előadásokba) is jutott a jobbnál jobb szóvirágötletekből. A csúcsteljesítmények 1945 után is folytatódtak a *Pesti Izé* két- vagy még többértelmű szövegeiben.

Magyarország a magasabb irodalmi szójátékokban is nagyhatalom. Nagymestereink vannak, az első sorban Karinthy Frigyes. Írásainak, különösen paródiáinak zsenialitása talán éppen a nyelvi játékok bőséges alkalmazásában áll. Nyomában számosan indulnak e témában *tejfelező útra*. Kitűnő műfordítóink pedig agyukat terhelő órák után könnyedén szórakoztak szócsavarással, különböző nyelvi játékokkal. Így tett Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc és Radnóti Miklós is. Radnóti naplószerűségében meg is említi, hogyan „vadászott” az utcán nyelvi érdekességekre, a kitett posztereket és címtáblákat figyelve. És tőle származik az alábbi pár sor is: „Tegnapelőtt nő vert / Tegnap

nőt vertem / Ma nő ver”... Tímár György pedig a fordítói szóforgácsokból kötetet állított össze *Nevető lexikon* címmel (megjelent 1974-ben, a szerző 2000-ben *Agyrémszótár* kötetével folytatta), ennek *nyakatekert*, *áspis* szócikkei jó példák, de a *spániel* (*arkangyal*: a név fordítása Isten kutyája), a *pirulás* (*szégyenlős patikus*) sem maradnak el mögötte.

A fordításirodalomnak és ezzel talán a magyar szójátékkultúrának James Joyce *Ulysses*-ének megjelenése adott lökést (folyóiratban megjelent 1918–1920 között). A műnek két kitűnő magyar fordítását ismerjük (Gáspár Endre 1946, Szentkuthy Miklós 1974). A tisztán szójátékra alapozott *Finnegans Wake* (1939) című Joyce-művet pedig napjainkban fordítják. Vitába szállnék Bozai Ágotával, a fordítóval, aki azt nyilatkozta: a magyar nyelv most érett meg arra, hogy lefordítsa. Emlékeztetek rá, hogy Moholy-Nagy László *Látás mozgásban* című kötetében már 1946-ben bemutatta e két műalkotás szerkezetének diagramját.

A magyar költészetben és irodalomban a szójáték zászlaját számos mester hordozza. Tandori Dezső a vezető köztük, az ő egész életművét áthatják a nyelvi játékok. Méghozzá jelentősen, új jelentéseket hozva. „Isten sízese meg!” – fordulatát már 1993-as Duchamp-életrajzomban is mottóként idéztem. Tandori olykor egy írógépelítésben is mély szövegváltozatokat fedez fel, a nyelvi játékokat művészeete részeként fogja fel.

Parti Nagy Lajos egész költészete szójátékokkal van átítatva. *Grafitnesz* című 2003-as kötete jelenti a csúcst. Ha eddig csak „cizellált másolás”-okat olvastunk, itt már sajátos műfajjá állnak össze a szó- és mondatjátékok, jelentésjátékká fajulva. Egy kritikusa szerint „A hallgató hatalmában áll, hogy a mellékértelmek (ezen) sokféleségét szilárd mintává szője össze.”

„mért legyek én szobatiszta / kiterítenek úgyis / mért ne legyek szobatiszta / kiterítenek úgyis” – énekel költő hőse az aggok otthonában, és „csereborgár, spárga cserebogár” – sóhajt fel egy másik szereplője. Adyra utaló szójáték verse: „útra kelünk megyünk a gőzbe /

izzadva sírva kergetőzve / csak ami jár csak
ami jár / beutalatlan fakultatíve / hideg ebédet
s uzsonnát víve / dúlnak a csókos ütközetek /
kis Nagybetű is jár tán nekünk / akik az élet hé-
ján élünk / kifogyatollal szerelmesen / haza-
felé ha száll a húszunk / egymás Colába bele-
húzzunk / s büfészünk az őszi avaron”.

Költészetében szerepel egy meg nem való-
sult intézmény „hol majd a Szellem megteáz”.
„Ne kávéház, ne virtuális / s ne csak papír légy,
légy te Ház, / hol élő s holt szimbióz időz / pi-
ros, fehér, zöld, híg és mélylila / füstöl, szépelg
és kosztol / aranylik, ottlik és babitslik / a ver-
sek jól tömött staniclik / nagy dumazsák a
próz’ / s tán mégse minden anything ha goes”.

Marno János bemutatkozó szójátéka igen
mély értelmű – tessék többször elolvasni: „-
Van egy rossz hírem” / „- Jobb, ha elolvassa”.
Költészetét Sík Csaba így jellemezte: „A költői
szuverenitás oly sok esetben *stílusba* zárt, csu-
pán a stílus kierőszakolásával megteremteni
vélt formái helyett Marno a vers szuverenitá-
sára, öntörvényűségére ügyel, ám e műveletei
sosem siklatják tévesztő általánosságokba, köz-
helyekbe.” Az elutasító kritikák olykor versei-
nek érthetlenségét vetik a művész szemére.
Nincs itt mit „érteni” vagy „nem érteni”. Marno
stílusa jobban „fogható”, mint verseinek ér-

telme, tartalma. Döntő, majdnem alapvető ele-
mei közé tartoznak a nyelvi játékok, esetünkben
elsősorban a szójátékok. Stíluselemek? Annál is
többek, hiszen már vers- sőt kötetcímekben is
megjelennek: *Záppír, Marokkó...* „Szóhalálában”
című verse pedig Parti Nagy „Szódalovaglás”-
ának méltó párja.

Az *anarchia szórendje* című Marno-kötet meg-
jelenésekor írta M. Nagy Miklós: „...A Marno-
szövegek egyik legszembeötlőbb jellegzetes-
sége... amit nevezünk egyelőre az *elírások*
(*félreértések*) *poétikájának...*” „A szimpla helyes-
írási hibáktól kezdve a betűtévészteseken át a
játékosan értelemmódosító elírásokig itt-ott
mintegy bokrokban sűrűsödnek a szövegben a
szokatlan-érthetetlen nyelvi alakzatok.” Így pél-
dával: „a zseblámpa is elemében van még” vagy
„a kő felszárad / és megvonhatja mérlegét a
vállad”.

A popkultúrában is helyet kaptak a nyelvi
játékok, számos közül emlékezzünk a *Szóranya*
emlékzenekar koncertjeire. Eljutunk ezzel napja-
ink e-mail- és sms-szövegeihez, ahol halmo-
zódnak a szójátékok, a nyelvi játékok Nyilván-
való, hogy az sms-humor nem tökéletes, de
sokszor rátaláló (hiszen nincs új a *napalm* alatt).

DR. GÖRGÉNYI FRIGYES

Csernay László nemzetközi leltára

A professzor, aki „operaházakat” gyűjt

A székesfehérvári születésű Csernay László
professzor már régen ízig-vérig őshonos sze-
gedi. Olyannyira, hogy a Vaszy Viktor-féle ope-
raörökséget magáénak tekinti. A rendszervál-
tást követően Keszthelyi Bélával és Gregor
Józseffel megalakították a Szegedi Operabará-
tok Egyesületét. A működési szabályzatot a
bonni operabarátoktól szerezték be.

Csernay László orvosi pályafutását Hetényi
Géza belklinikai professzor egyengette. 1976-
ban nevezték ki egyetemi tanárnak, 1987-től
1990-ig tudományos rektorhelyettes volt. Szá-
mos kitüntetés mellett 1990-ben Marku-

sovszky-díjat kapott, a Magyar Köztársasági
Érdemrend Középkeresztjét pedig 1992-ben ve-
hette át. Kutatási területe a kísérletes gasztro-
enterológia. Több mint háromszáz tudományos
közleménye jelent meg. Ellátta a Nemzetközi
Egészségügyi Központ szegedi egységének or-
vosigazgatói feladatait is.

Amikor Csernay Szegedre érkezett, első útja
a Szegedi Nemzeti Színházba vezetett, ahol ép-
pen – 1947. június 27-én – Wagner *Lohengrin*
című operáját adták. Ezek után érthető, ha egy
életre elkötelezte magát az operával.

– Azért különös ez az operaimádat, nem gon-

dolja, professzor úr?

– Nincs ebben semmi különös. Ha találtam valahol a nagyvilágban egy operaházat, be mentem, és meghallgattam az esti előadást. Eddig a világ több mint harminc operaházában jártam, és számos előadást láttam.

– Professzor úr, ez komoly?

– Sorolom...

– Hogyan kezdődött?

– Természetesen Budapest, Pécs, Debrecen, Miskolc vezetett be az opera szentélyébe. Hol itt, hol ott tűntem föl a nézőtéren, amíg „be nem laktam” őket. Első tanulmányutam alkalmával már Prágában is a nézőtéren ültem, ahol Smetana *Dalibor* című művét adták, Bécsbe 1962-ben tettem be a lábam. Eddig tíz alkalommal jártam a zene fenséges királyi városában.

– Ismerve az ön „operajárását”, milyen érzés volt belépni a világ kivilágított, híres operaházaiba. Mondjuk a milánói Scala vagy éppen séggyel a New York-i Metropolitan nézőterén szétnézni?

– Milánóban a *Rigolettót* láttam, New Yorkban Gregor József vendége voltam, és a *Szerelmi bájital*nak tapsolhattam. Operaházak nézőterén ülni? Lenyűgöző, felemelő érzés, de ne felejtjük, én olyan városból jöttem, ahol hódított a Vaszy-kultusz, a mindenható opera!

– A jegyekhez mindig könnyen hozzájutott?

A Metropolitan operaház előtt

– Nem éppen! Barcelonában voltam éppen, amikor az operaház építőinek tiszteletére zártkörű opera-előadást rendeztek. A *Turandot* került színre, Marton Éva is énekelt. Gondoltam megpróbálom, valahogy csak bejutok a nézőtérra a feleségemmel. Mindössze 10 állójegy volt a pénztárban. Vettem kétőt. A magasból semmit sem láttunk, azt azonban igen, hogy a harmadik emeleten van két üres hely. A második felvonást már onnan néztük. Az előadás után pedig a színház alatti büfében kaviártól, lazactól, pezsgőtől roskadoztak az asztalok.

– Példátlan teljesítmény az öné! Amikor 70. születésnapját ünnepelte, milyen ajándékot is kapott?

– A Nemzetközi Egészségügyi Központ meghívott Londonba, ahol áprilisban a Covent Gardenben Bellini *Alvajáró* című operáját, a Royal Opera House-ban pedig Spontini *A vesztaszűz* című operáját láthatom.

Az „Operaházak nagykövete” a neves orvosprofesszor Szegeden él és végzi a munkáját. Ám ha, ne adj isten, kiteszi a lábát az országból, egyre csak azon töpreng, vajon melyik halhatatlan operaszerző előtt emeljen kalapot.

DR. POLNER ZOLTÁN
újságíró, Szeged

Bécsi Staatsoper: Parsifal, Tosca, Così fan tutte, Lulu, Otello, Varázsfuvola, Katja Kabanova, Lammermoori

Lucia, Trubadur, Herodiás, Hoffmann meséi, Alvajáró

Párizs – Garnier Operaház: Traviata, Gizella;

– Bastielle: Salome

milánói Scala: Rigoletto

Bayreuth: Parsifal, Tristan, Mesterdalnokok

Moszkva – Nagyszínház: Gizella, Carmen;

– Kongresszusi központ: Pillangókisasszony

Tbiliszi: Gajane (balett)

München – Gartner Plutz Theater: Cár és ács;

– Staatsoper: Varázsfuvola, Così fan tutte;

– Cuvillier Theater: Sevillai borbély

Nürnberg: Figaró házassága

Jereván: Anyegin

Hannover: Così fan tutte, Figaró házassága

Bréma: Lohengrin

Berlin – Deutsche Oper: Don Carlos;

– Staatsoper: Petruska (balett);

– Komische Oper: Carmen

London – English National Opera: A sevillai borbély;

– Covent Garden: Alvajáró;

– Royal Opera House: A vesztaszűz

Prágai Nemzeti Színház: Dalibor

Frankfurt: Álarcosbál

Lipcse: Pillangókisasszony

Bonn: Norma, Árnyék nélküli asszony, A sevillai borbély

Kiel: Sancta Susanna, Az infánsnő születésnapja

Salzburgi Festspielhaus: Poppae megkoronázása, Traviata

Sydney Operaház: Gyöngyhalászok, Traviata

Drezdai Semper Opera: Hamupipőke

Drezdai Semper Oper: Titus kegyelme

New York-i Metropolitan: Simone Boccanegra,

Turandot, Szerelmi bájital

Chicagói Lyric Opera: Jenufa

Barcelona Liceu: Turandot

Hamburg: A kaméliás hölgy (balett)

A sebesült Görgei

A Semmelweis Múzeum időszaki kiállítása 2010. december 3-tól 2011. október 2-ig

1849. július 2-án a szabadságharc fővezére, Görgei Artúr tábornok Komárom térségében életveszélyes fejsérülést szenvedett. Egy felrobbanó gránát szilánkja 12 cm hosszán felszakította fejbőrét, és több ponton átszakította koponyaacsontját.

A sebesülést követő 9. napon Görgei tábornok három hadtesttel, mintegy 25 000 honvéddel elindult Komáromból Arad felé a nyugatról előretörő osztrák és az északról támadó orosz csapatok között a Duna bal partján vonulva. A sebesülést követő 13. napon bevette Vácot, kiverve onnan az orosz előőrsöket. Mire Vácra ért sebe súlyos gennyesedésnek indult, s a sérülést újra fel kellett tární. A sebesülést követő 15. napon fogatról nyeregbe szállt, visszaverte az orosz főerők támadását, és az oroszokat kikerülve Miskolcra, majd Tokajra vonult. A sebesülést követő 26. napon indult az orosz hadsereg teljes arcvonalát ismét megkerülve délnek.

Augusztus 9-én Temesvárnál az osztrák csapatok megsemmisítették azt a hadsereget, amelyikkel Görgeinek egyesülnie kellett volna. Görgei aznap este, a sérülését követő 39. napon ért Aradra. Másnap találkozott Kossuthtal. Augusztus 11-én este nyolc órától Kossuth Görgeit diktátornak nevezte ki, és ő maga a török határ felé menekült. Görgei haditanácsot tartott, amely – a megmaradt három hadtestnek – az oroszok előtti kapitulációja mellett döntött. Augusztus 13-án, délután öt órakor Görgei a sebesülését követő 42. napon Világosnál letette a fegyvert.

A világosi fegyverletétel után Görgei Klagenfurtba került száműzetésbe. 1867-ben tért vissza Magyarországra, és telepedett le Visegrádon. Világos után még 67 évet élt visszavonultan. 1916. május 21-én halt meg Budapesten.

Hogy történt mindez? Kik és hogyan kezelték a tábornokot? Mit tudott tenni az orvostudomány a modern bakteriológia előtti korszakban, az antiszeptikus vagy aszeptikus műtétvezetés, és különösen az antibiotikumok előtti időkben egy nyitott koponyaacsont-sérülést el-

Görgei Artúr portréja

Részlet a kiállításról

szenvedett beteggel? Milyen eszközök álltak a 19. századi orvosok rendelkezésére? Milyen elméleti és gyakorlati orvosi tudás birtokában igyekeztek megőrizni a fővezér életét és cselekvőképességét? Mit állt ki Görgei Artúr?

Kiállításunk egyszerre idézi fel az 1848–49-es forradalom végnapjainak katonai és politikai eseményeit, mutatja be a korszak orvosi, sebészeti tudását, és rajzolja meg a fiatal férfi portréját – szokatlan nézőpontból.

Tycho de Brahe és a gyógyítás szimbóluma

Az országban egyedül a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzik Tycho de Brahe *Astronomiae instauratae mechanica* (A megújított csillagászat eszközei) című művét (Wandesburg, 1598), amely világszerte ritkaságnak számít. A könyv sorsáról nem maradt fenn adat, annyit tudunk, hogy már a 19. század elején is a könyvtár tulajdona volt.

Tycho de Brahe 1546. december 14-én született dán arisztokrata családból. Szülei hatására Koppenhágában és Lipcsében jogot tanult, egyes életrajzírói szerint orvostudományt is. Érdeklődése a csillagászat felé vonzotta, és életútját ez határozta meg. Tudományos célkitűzéseihez két csillagászati esemény adott impulzust. Tizennégy évesen megfigyelt egy napfogyatkozást, amit a kalendáriumok már évekkel előre „megjósoltak”. Néhány év múlva azt kifogásolta, hogy a Jupiter és a Szaturnusz bolygók látszólagos égi együttállását a csillagászati táblázatok csak pontatlanul, hibásan tüntették fel. Munkásságát annak szentelte, hogy az égitestek helyzetét és mozgását pontosan megmérje, és a számításai megbízhatóak legyenek. Mindehhez a mérések elvét és eszközeit is megteremtette, amiket az *Astronomiae* könyvében közölt. Mindezt a távcső feltalálása (1610) előtt alkotta meg. Nagy európai tanulmányutakat tett, ami hozzájárult ahhoz, hogy tökéletesítse a csillagászati szögmérő eszközöket. Tudós körökben az 1572-es „új csillag” (szupernova-robbanás) észlelése tette híressé.

Példátlanul gondosan végzett mérései Kopernikusz filozófiáját meghaladóan utat nyitottak Kepler, Galilei és Newton új világképe felé.

II. Frigyes dán király Tycho de Brahenak adományozta Hven szigetét (ma: Havn-sziget.), és arra kérte, állítasson ott fel csillagvizsgálót, és készítessen műszereket a király költségére.

Két évtizeden át itt tevékenykedett, mérte a bolygók mozgását, és meghatározta mintegy ezer csillag égi helyzetét. Itteni megfigyelései alapján állapította meg később Kepler a bolygók keringésének törvényeit.

A kastélyában hatalmas díszterem, vendég-

A könyv címlapja

szobák, kísérleteihez kémiai laboratórium (amit alkémiai laboratóriumnak tartanak, a korban az egy gyógyszerész laboratóriumát jelentette, Brahe saját készítésű elixírt használt) állt rendelkezésére. Azonkívül nyomdaműhely, hogy saját maga nyomtassa ki munkáit. A nyomtatáshoz papírmalmot, a kötéshez bőrkikészítő műhelyt rendezett be. A kastély két szárnyában helyezte el a műszereit, amelyeket – a csillagászat történetében elsőként – kinyitható réssel ellátott forgó kupolákkal fedett. Külön épületben volt az obszervatóriuma, ahol a műszerek másfél méter mély gödrökben álltak, csak a forgó tetővel fedett felső részük emelkedett ki.

1597-ben Tycho de Brahe összes műszerét és ingóságát szekerekre rakta, és – mint a dán királyok csillagásza, illetve a „csillagászok királya” – bevonult Koppenhágába, hogy az új király fizesse ki járandóságait. Innen Hannoverbe ment, majd a Hamburg melletti Wandesbeckben telepedett le. Itt adta ki a könyvét saját nyomdájában, és folytatta megfigyeléseit. Művét II. Rudolf német-római császárnak (és ma-

gyar királynak) ajánlotta 1598. december 31-i keltezéssel.

II. Rudolf császár meghívta Prágába, és kinevezte őt udvari csillagászává. Prága mellett a Benatek-kastélyban új csillagvizsgálót rendezett be. Csillagászati műszereit Dániából Benatekbe hozatta, a kastélyt át kellett alakítani az észlelések céljaira. Tycho itt már egyáltalán nem végzett figyelemre méltó megfigyeléseket. Itt fogadta asszisztensévé 1600-ban Johannes Keplert, zökkenőmentesnek egyáltalán nem mondható együttműködésük azonban Tycho halála miatt alig pár hónapig tartott.

1601-ben halt meg, s a prágai óváros tere mellett, a Tyn templomban temették el. Tudományos hagyatékát a nála lényegesen képzetesebb matematikus Kepler dolgozta fel; ezekből alkotta meg a bolygómozgás három alaptörvényét.

Tycho de Brahe eszközeit gondosan őrizték, de a harmincéves háború során a svéd csapatok elvitték. A Balti-tengeren hajójuk elsüllyedt, a műszerek örökre elvesztek, csak a könyvből tudhatjuk, milyenek voltak, és hogyan működtek.

Tycho de Brahe *Astronomiæ*ja az első „modern műszertani könyv”, több mint egy évszázadra irányt adott a csillagászati eszközök tervezői számára. A könyvből körülbelül 100 példányt nyomtattak ki 1598-ban, amelyeket Brahe tiszteletpéldányként elküldött „tudós és befolyásos embereknek, árusításra nem került. 1602-ben Nürnbergben, nagyobb példányszámban újranyomtatták, eltérő tipográfiával. Az eredeti kiadásból ma 13 példányt tartanak

Tycho Brahe szimbóluma

számon a világban. A kiadás címlapja elé Tycho de Brahe színes mellképe került. A jelenleg ismert példányoknak csak egy részében található ez a portré. Négy olyan példány ismert, amelyekben nem a közismert 1586. évi kép nyomata található, hanem egy másféle, másutt nem közölt mellkép. Ezek közé tartozik a kalocsai példány is.

A könyv a Tycho de Brahe által tervezett és elkészített csillagászati eszközök bemutatása. A címlapon Brahe jelmondata: „Suspicio – despicendo” (Felnézni – letekinteni) mellett két jelképes alak az égbolt titkait fürkészi, ezért felnéz a csillagokra. A műszerleírásokhoz egész oldalas színes ábrák tartoznak, összesen 25 képtáblát tartalmaz. Ezekon kívül közli Hven szigetének térképét, valamint két szöveg közti képet a szögebeosztások értelmezésére.

Az utolsó lap hátulján van az impresszum és egy orvos- és gyógyszerésztörténeti szempontból fontos kép. A kép mellett a címlap jelmondata olvasható, de a címlap ellentétét kívánja ábrázolni, ahol a lefelé néző két alak a földi világot, és a földi anyagok titkát vizsgáló embert kívánja jelképezni. Brahe filozófiája szempontjából ennyi a kép, de ha jobban megnézzük, akkor felfedezzük benne a reneszánsz korból származó, az orvoslást egyedien ábrázoló színes jelképet. Szerintem ez a medicina legszebb allegorikus képe, ami ráadásul egy más témájú könyv hátsó szennylapján található. Az ágyon ülve fekvő orvos, Aszklepiosz testén egy lepel van, meztelen bal karján kígyó tekereg, kezében virágcsokrot tart, ami a gyógyszereket (materia medica) szimbolizálja. Jobb kezében a középkori orvosszimbólumot, a vizeletüveget tartja. Az ágy alatt a gyógyszerkészítés középkori eszközeit láthatjuk: a vörös szublimáló oszlopot, különféle desztilláló kemencéket, szűrőállványt (ún. Hippokratész zacskóit) és olvasztókemencét. Az ágy előtt a gyógyszerkészítő puttó, körülötte kanalak, kések, spatulák. Szokatlan ábrázolás ez, mert Aszklepioszt mindig a botjára csavarodott kígyóval ábrázolták. Valóban mindkét alak lefelé néz, a földi tudományt (orvos- és természettudomány) vizsgálja.

Tycho Brahe *Astronomiæ*ja kalocsai példányáról a Pytheas Kiadó faksimile kiadást készített 2004-ben, amihez Bartha Lajos csillagásztörténész írt magyarázó tanulmányt.

DR. GRABARITS ISTVÁN

■ ...Erkel Ferenc operáiban eleinte a tenor főszerepeket Stéger Xavér Ferenc énekelte, aki Szentendrén született 1824. december 2-án, abban a 19. század elején épült polgárházban, melyben ma a Barcsay Múzeum található. Ugyanis apja itt volt gyógyszerész. Orvostörténelmi adalék, hogy nagyatyja orvos volt, mégpedig Vácott, nagybátyja pedig Ipolyságon. Ifjabb Stéger is gyógyszerészkedett, de énekesi tehetségének kibontakoztatására Zág-rábban tanult, majd Stazics néven különböző operákban lépett színre. Később nagy sikerrel lépett fel német, olasz, spanyol és angol operaszínpadokon. Pilismaróton számon tartják, hogy a Heckenast-kúria parkjában tartott hangversenyeken többször is fellépett a Dunakanyar világhírű tenoristája. 100 éve, március 1-jén hunyt el Szentendrén.

■ ...a Párizsban élő világhírű festő, Zichy Mihály 1876-ban magyar állami megbízást kapott lefesteni a jelenetet, amikor Erzsébet királyné a koszorúját helyezi el Deák Ferenc ravatalánál. Noha voltak fényképfelvételek, vázlatok az eseményről, amikor Zichy Budapestre érkezett, Trefort Ágoston kultuszminiszter rendeletére a temetkezési vállalat az eredeti helyszínen újra felépítette a ravatalt.

■ ...100 évvel ezelőtt Allvar Gullstrand nyerte el az orvosi Nobel-díjat. Ő volt a 13. díjazott – hiszen előtte két alkalommal is megosztották a díjat. A svéd szemész volt az első orvos, akit Nobel honfitársaként díjaztak. A szemoptikájának elméleti fiziológiai kutatásáért érdemelte ki a magas kitüntetést. Más kérdés, hogy munkásságát folytatva, a későbbiekben fedezte fel az alapvető szemészeti vizsgálóeszközt, a réslámpát. 1862 és 1930 között élt. A Budapesti Orvosegyesület is tiszteleti tagjává választotta.

■ ...hazánk csodálatos természeti kincse, a Hévízi-tó forráskrátere a vízfelszín alatt 38,5 méterre van. Lóczy Lajos a Balaton geológus kutatója már 1908-ban bűvárokat hozatott Fiuméből, de csak 22 méterre tudtak merülni. 1953-ban a próbálkozó nehézbűvárok már elérték a kellő mélységet, de a kráterbe nem tudtak behatolni. 1958-ban egy Básta Rudolf nevű könnyűbűvár hatolt be először a kráter belsejébe, majd 1972-től számos sikeres bűvár-

kodás révén a forrásrész minden rejtélyét megfejtették.

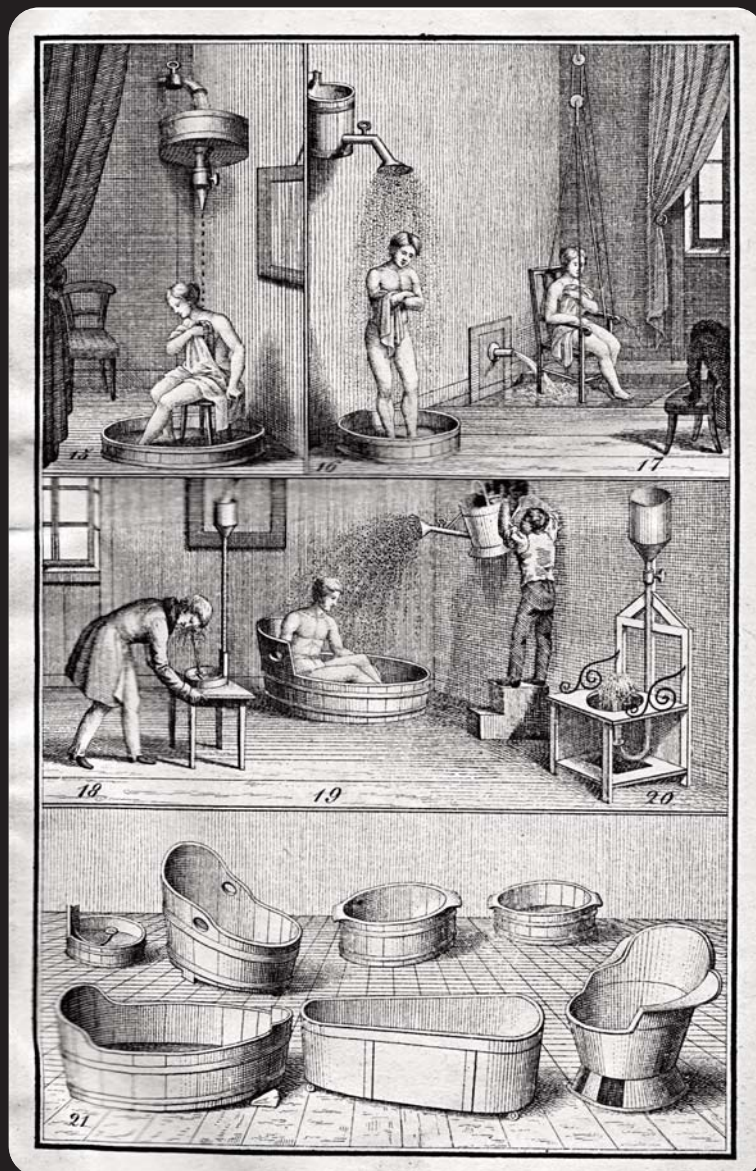
■ ...feltehetően csak a régebbi generáció emlékszik a sok évtizeddel ezelőtti különleges Jacques Tati-filmekre. A rendező, aki egyben többnyire a főszerepet is játszotta, a *Hulot úr* filmsorozatban a csetlő-botló kisembert elevenítette meg, sajátos humorral. Nos, Hulot létező alak volt, Párizsban egy házban lakott Tatival. S most unokája, Nicolas Hulot, az 55 éves zöld mozgalmár bejelentette, hogy jövőre indul a francia elnökválasztáson.

■ ...januárban ünnepelte a Boehringer Ingelheim, a világ legnagyobb, családi tulajdonban lévő gyógyszercége 125 éves fennállását. 142 leányvállalata összesen 41 500 főt foglalkoztat. Kutatóbázisai közül a németországi centrum a legnagyobb. A cég 20 évvel ezelőtt alapította magyarországi szervezetét, mely jelenleg közel 90 főt foglalkoztat.

■ ...2011. február 4-én volt 100 éve, hogy Püski Sándor, a neves magyar kiadó Békesen megszületett. 1935-ben avatták jogi doktorrá, 1938-ban nyitotta meg könyvesboltját, 1939-ben alapította meg a Magyar Élet Könyvkiadót. A kiadót 1950-ben államosították, Püskit 1962-ben egy évre bebörtönözték. 1970-ben emigrált. 1974-ben hozta létre New York magyar negyedében a Corvin nevű kis könyvesboltot, 1975-ben a Püski Kiadót. Ezek a műhelyek a Nyugaton élő magyarság szellemi központjává váltak. 1989-ben tért vissza Budapestre. A Krisztina körúton lévő könyvesháza fogalommal vált. 2009. augusztus 2-án hunyt el Budapesten. A centenáriumi évforduló alkalmából a posta a „Jeles magyarok” sorozat darabjaként 270 Ft-os bélyeget adott ki Püski Sándorról.

■ ...2011 őszétől megszűnik Oroszországban az időátállítás. Medvegyev elnök szerint azért, mert „az adaptáció minden évben stresszt és betegségeket okozott”. Csupán 30 évig volt életben ez az intézmény, hiszen a Szovjetunióban – a nyugati világ mintájára – csak 1981-ben vezették be.

G. B.

Vízgyógyintézeti kezelések

Az antik vízgyógyászatot – amely kizárólag a hideg víz fizikai hatásával gyógyít – ókori előzmények után az angol John Floyer (1649–1734) támasztotta föl 1702-ben kiadott *Psychrolusia* című könyvével. A hüdrotéripia virágkora azonban E. F. C. Oertel és Vincenz Priessnitz munkásságával az 1830-as években vette kezdetét. Utóbbi Gräfenbergben sikeres vízgyógyintézetet alapított, s a vízkúrát diétával, tornával is kombinálta. A priznic máig az ő nevét viseli. A vízgyógyászat újabb, máig élő irányzatát Sebastian Kneipp képviselte. Hazánkban számos vízgyógyintézet működött, míg 1948-ban meg nem szüntették őket. A bájos rézmetszetes képen a vízkúra főbb típusai (cseppfürdő, zuhanyfürdő, áztatás, beöntés, lábfürdő, altesti zuhany) láthatók.

Raimann, Friedrich: *Universal-Handbuch der allgemeinen Wasser-Heilkunde*. Ebner, Ulm, 1844

DR. MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS